

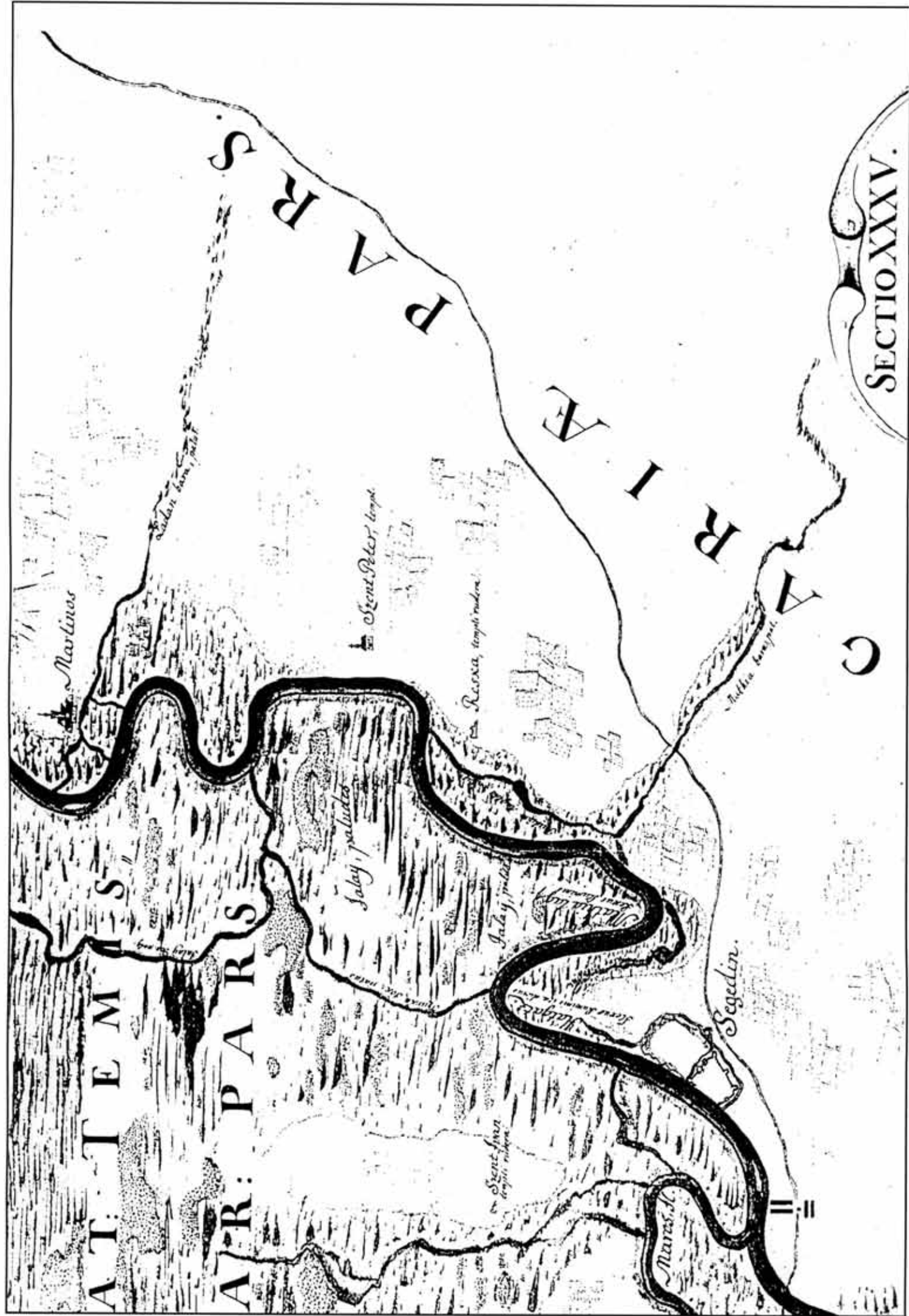

Szabadka, V. évfolyam, 1999 - JANUÁR- FEBRUÁR * Ára 10 dinár ISSN 1450-6831

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle

Az olvasóhoz

Lezárult számunkra egy nagyon szomorú, ugyanakkor eredményes év. 1998 rendhagyó év volt, amelyet meg vagyok győződve róla, amíg élünk, nem felejtünk el. Elsősorban azért, mert három kiváló barátunk, lapunk állandó munkatársai, lelkes helytörténeti kutatók, hagytak itt bennünket búcsúszó nélkül. Szekeres László régész, volt főszerkesztő, Magyar László levéltáros, a Bácsország „kitalálója”, a szerkesztőség tagja és Dobos János levéltáros. Mintha csak összebeszéltek volna, egyik napról a másikra távoztak az örökkévalóságba.

Hiányuk pótolhatatlan, felmérhetetlen ismereteket, hatalmas tudást, nagy életpaszatokat vittek magukkal a sírba. Nélkülözni vagyunk kénytelen őket, feledni soha!

E lehangoló megemlékezés után nézzük, mivel dicsekedhetünk. Elsősorban azzal, hogy ígéretünkhöz híven négyszeri megjelenéssel (tavasz, nyár, ősz, tél) közel 9000 példányban sikerült eljuttatni a *Bácsországot* az Olvasóhoz, önálló honismereti szemleként, átlagban 46 oldalon (40, 44, 56, 44) színes borítóval és hátoldallal, három-

szor melléklettel is kiegészítve. A visszajelzések alapján úgy tartjuk, tovább kell lépünk. Az elmarasztaló kritikák többsége abban merült ki, hogy sokan akarattal ellenére sem tudták megvásárolni a lapot, mert nem volt hol.

Ennek orvoslására szerkesztőségünk úgy döntött, hogy 1999-től kezdve tizenkétszeri megjelentetéssel, az újvidéki Fórum Holding Terjesztőosztály segítségével juttatjuk el a jövőben a honismereti szemlét lehetőleg Vajdaság minden magyarok lakta helységébe. Az új gyakorlat bizonyos formai változtatásokat igényel, amelyeket a jövőben a magunk erejéhez mérten igyekszünk teljesíteni.

Örömmel tapasztaltuk és tapasztaljuk, hogy ifjúságunk minden pesszimista felmérés ellenére hallat magáról. Ennek bizonyítására induljon lapunknak ez a száma a kaponyai csatáról írt cikkel, a moravicai Id. Kovács Gyula Általános Iskola néhány tanulójának közös munkájával.

RICZ Péter
fő- és felelős szerkesztő

Tartalom

• BAKOS A., NAGY TORMA M. BEREDITYA., KOVÁCS M.: A kaponyai csata	4.
• KORHECZ PAPP Zsuzsanna: A szolnoki csata	8.
• G. TÓTH Ilona: „Szeged-segedelem s menedék a régióknak 1848-1849-ben”	10.
• Franz HUTTERER: Éjjeli madarak (2.)	13.
• MAGYAR László: Ómoravica történetéből (2.)	15.
• PRÉC István: Adalékok a nagybecskereki református templom történetéhez	20.
MELLÉKLET:	
• SZLOBODA János: „Akkor hát döntsön a kard!”	1.
• Slavko GAVRILOVIĆ: Szerbek a forradalomban 1848/1849-ben	VII.

A szabadkai önkormányzat 1999. évi jubileumi rendezvényei a forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából

1999. március 5-e, péntek

A kaponyai emlékmű leleplezése és megkoszorúzása

• 14.30-kor indulás Kaponyára a Népkör MKK elöl, Bajmokról a Dózsa György MK elöl

• 15.30 – Bevezető előadás Mojzes Antal: A csata bemutatása két nyelven

• Kasza József ünnepi beszéde, az emlékmű leleplezése

• A Ballangó együttes műsorszáma

• Némédi Imre szavalata

• A bajmoki Dózsa György MK asszonykőre és a ludasi Lúdas Matyi MK közös fellépése

• Koszorúzás közben halk zene

1999. március 6-a, szombat

Koszorúzás a Zentai úti temetőben 11 órakor

• Paganini József sírjának megkoszorúzása

• A fűvőzenekar fellépése

• Dr. Hegedűs Antal bevezető beszédet mond Paganini tüzérszázados életéről, utána koszorúzás

• Cserkészek programja

1999. március 12-e, péntek

Hadtörténeti Tanácskozás – 10 órakor

• Köszöntő: Siflis Zoltán

• A tanácskozás levezetője: Ricz Péter

1. Problemi srpskog pokreta u proleće 1849. g. – előadó: mr. Mirko Mitrović (Újvidék)

2. Szabadkai honvédek a szabadságharcban – előadó: dr. Bona Gábor (Budapest)

3. Vojvoda Knićanin u revoluciji 1848/49. g. – előadó: dr. Branka Milosavljević (Belgrád)

4. Az olasz légió szerepe a vajdasági harcokban 1849-ben – előadó: dr. Hegedűs Antal (Szabadka)

5. Észak-Bácska és Szeged 1849 tavaszán – előadó: dr. Nagy G. Tóth Ilona (Szeged)

6. Kaponjska bitka u srpskim memoarima i u štampi – előadó: Mirko Grlica (Szabadka)

Az előadások szimultán fordítása biztosítva van

A hadtörténeti konferencia kísérő kiállításai

• Bácska és Bánság 1848/49-ben, a VMMSZ alkalmi kiállítása a Városháza előcsarnokában

• Szabadkai szabadságharcos relikviák – Mirko Grlica (Városi Múzeum)

1999. március 14-e, vasárnap

KÖZPONTI ÜNNEPSÉG

• 18 óra, Népkör MKK nagytermében

• Köszöntőt mond Kasza József polgármester

• Ünnepi műsor

1999. március 15-e, hétfő

A Zsidó temetőben:

• 11 órakor koszorúzás

• Beszédet mond Kem Imre, a VB elnöke

• A zsidóság 1848/49-es szerepéről a szabadságharcban – Vas Géza, Szabadka

A Népkör MKK Garay-termében:

• 17 órakor a „Szabadság, szerelem...” hangkazetta bemutatója

A kaponyai csata

1849. március 5.

BAKOS Annamária, NAGY TORMA Mariella
BEREDITY András, KOVÁCS Martin
(a moravicai ld. Kovács Gyula Általános Iskola tanulói)

Előszó

1848-1849 idején az akkori Délvidéken (mai Vajdaság) számos kisebb-nagyobb csata zajlott le. Ezek közül számunkra a legérdekesebb a kaponyai ütközet (1848. március 5-én), amellyel elkezdődött Bácska felszabadítása, egyben vidékünkön az ún. tavaszi hadjárat is. A csatában számos hős harcolt hazájáért. Mi, moravicai diákok, azért választottuk témaként ezt az összecsapást, mert sok falunkbeli a „Fekete Sipkások” között küzdött a szabadságharcban.

Előzmények

A pesti események hírei már március 18-án elérték a Délvidéket. Bácskában Szabadkán tartottak nagy népi ünnepséget, míg Bánságban Nagybecskerekben volt rokonszenvtüntetés. Március 20-án

Zomborban, illetve április 12-én Nagybecskerekben Bács-Bodrog, illetve Torontál vármegye vezetősége egyként felsorakozott az új magyar kormány és a nemzeti ügy mellett.

A szerbek szimpátiája és kezdeti lelkesedése hamarosan alább hagyott. Március 27-én Újvidéken 16 pontban összefoglalták követeléseiket, amelyet Aleksandar Kostić és Đorđe Stratimirović vezetése alatt április 8-án Pozsonyban Kossuth Lajos elé tártak. A kialakult vitában elszabadultak az indulatok. Ekkor állítólag Stratimirović azt találta mondani: „Ha Pozsony tőlünk jogaink elismerését megtagadja, mi ezt máshol fogjuk keresni!”. Kossuth nem maradt adósa, mondván: „Úgy, hát döntsön köztünk a kard!”. Ezzel a magyarok és a szerbek végleg szembekerültek egymással.

Április 14-én a szerbek körlevelet adtak ki, amelyben Szerb Vajdaság megalakítását tűzték ki célul. Hat nappal később Újvidéken sor került a magyar anyakönyvek elégetésére, majd a legforróbb fejűek kocsikkal Karlócára mentek, ahol kieszékhívását május 13-ára. Ezzel elszabadultak az indulatok.

Nagyikindán a „rácok” földosztást és a szerb zászló kitzését követelték. Mivel ezekre nem került sor, megtámadták a község házait és a jobb módú polgárok lakásait. Ugyanakkor Nagybecskerekben, Aracson, Törökbecsén elégették a magyar anyakönyveket. Rendet Kiss Ernő ezredes katonái teremtettek.

A folytatásra Óbecsén került sor, ahol a városban és a környékbeli falvakban randali-

rozásokra, rablásokra került sor, amelyeket a Szerbiából átszivárgott szerbiánusok kezdeményeztek. Rendet Jovits nyugalmazott tábornok teremtett. Az események miatt a magyar kormány a szerb származású Csarnojevićs Péter temesi ispánt nevezte ki délvidéki kormánybiztosnak, de ő minden ügykezeletére sem tudott rendet teremteni.

Május 13-án a karlócai népgyűlésen Stevan Šupljikac ezredes a Szerb Vajdaság vajdájává, Josif Rajavićot karlócai pátriárkává nevezték ki, ugyanakkor a határőrök és a szerbiánusok hozzáfogtak Titelen, a római sáncoknál, Szenttamásnál, Turjánál, Alibunárnál, Tomaševácnál és Perlasznál a néhány ezres, ún. katonai táborok felállítására. Válaszképpen a magyar kormány 10 zászlóaljnyi (10 000 fő) katonaság felállítását kezdeményezte. Sorban alakultak a nemzetőr-alakulatok, de a meglevő sorkatonaság egy részét is a déli végekre irányították. Hamarosan sor került az első összecsapásokra.

Június 12-én Hrabovszky ezredes, a péterváradai erődtítmény parancsnoka lerohanta a Karlócán állomásozó szerbeket, mire azok válaszképpen vérengzésekbe fogtak Újvidéken. Bánságban a románok Végszentmihályt és Ozorát porrá égették, mivel a délvidéki románok nem álltak a lázadó szerbek oldalára. Ugyanakkor Nagybecskerek elleni támadásuk kudarcba fulladt, míg Écskánál Kiss Ernő vereséget mért a szerb csapatokra. A csorbát úgy köszörülték ki, hogy elfoglalták Pancsovát, amely Stevan Knićanin szerbiánusok a központja lett.

Közben Bácskában Verbász, mint a legerősebb magyar, illetve Szenttamás és Turja, mint a legerősebb szerb táborok között több véres csatára került sor július 13-a és szeptember 21-e között. Mindkét fél eredménytelen volt, így többé-kevésbé a Ferenc-csatorna mentén a Duna-Tisza köze felosztódott.

Más volt a helyzet Bánátban, ahol a szerb erők eredménytelenül támadták Versecet és Fehértemplomot, majd hamarosan elvesztették perlaszi táborukat. Mindezt telítette Damjanich János sikeres előretörése, amely során elpusztultak az alibunári, árközi, tomasheváci rác táborok. Csak Pancsova volt a lázadók kezén. A szerbek helyzetét nehezítette Šupljikac váratlan halála.

Rajačić pátriárka a szerbek között

Helyét Teodorović császári beállított-ságú tábornok foglalta el, aki a szerb erők élére császári tiszteket és zászlókat állított. Az átszervezett csapatok megvédték Pancsovát, de kudarcot szenvedtek Óbecse és Törökbecse ostrománál, és így a bácskai és bánsági szerb erők tervezett tiszai kapcsolata nem valósult meg.

1849. január 5-én a Debrecenben székelő magyar kormány, Windischgrätz tábornok császári seregének fenyegető közelsége miatt a délvidéki forradalmi alakulatokat Szegednél vonta össze átszervezés céljából. A két vezénylő forradalmi parancsnok, Damjanich és Vécsey, azonnal hozzáfogott a déli végek kiürítéséhez. Az elvonuló magyar csapatokkal együtt tízezzrel menekült a magyar lakosság, félve a „rácok” dühétől. Ezt hívják manapság is a „nagy futásnak”.

Nem sokkal ezután Teodorović tábornok különösebb ellenállás nélkül végigmasírozott Bánáton. Versec, Nagybecskerek, Törökbecse, Nagyikinda, Zombolya egymás után elesett. Rajačić pátriárka azonnal Nagybecskerekre helyezte központját.

Ezzel párhuzamosan Bácskában a szerb császári csapatok három oszlopban törtek előre. Sajnálatos módon ez idő tájt több helyiségben vérengzésekre került sor (Becse, Topolya, Zenta), amely később nem maradt magyar válasz nélkül (Mohol). Február 11-én elesett a vármegye központja, Zombor is. Magyar kézen már csak Szeged, Szabadka és Pétervárad maradt.

A szerbek további előrenyomulása Szabadkát és Szegedet vette célba. Február 10-én Teodorović bánsági hadai a szegedi, majd február 13-án a szőregi csatában maradt alul. A bácskai szerb hadak hasonló sorsra jutnak március 5-én Kaponyánál.

A kaponyai csata előzményei

Miután a magyar forradalmi hadsereg visszavonult Szegedre, így a magára maradt Szabadkát a szerbek célpontul vették. Azok a férfiak, akik meg akarták védeni a várost, nem rendelkeztek megfelelő katonai képzettséggel. Mivel gróf Vécsey Károly (később aradi vértanú) Szegeden már javában szervezte a IV. forradalmi hadtestet, a város la-

kosai hozzá fordultak segítségért. Ezt meg is kapták január 26-án, amikor megérkezett a várt katonai erősítés. A Vécsey küldte zászlóalj három ezredből, egy század huszárból, hetven vásárhelyi lovas nemzetőrből és négy ágyúból állt.

Február 21-én Szabadkán elrendelték, hogy minden 19 és 30 év közötti férfi fogjon fegyvert a város védelmére.

Gaál László

Szárics Mór őrnagy február 27-én valamennyiüket „feleskette”.

Figyelembe véve a településre leselkedő óriási veszélyt, a szabadkaiak nagy fegyverkezésbe kezdtek. A város délkeleti részén, Sándor alatt a szabadka-palicsi országúton emelt sáncokban mozgó csapatok helyezkedtek el, arra az esetre, ha oldalról támadás éri őket, ha pedig nem, akkor tartalékként szolgáltak volna. Éjjel-nappal fegyverben járt mindenki, a kovácsok pikákat és más szűrő eszközöket készítettek. Igazolvány nélkül tilos volt a várost elhagyni. Ezzel kényszerítették a fegyvert hordó férfiakat arra, hogy megvédjék otthonukat.

Március 4-én a városba érkezett Gaál László alezredes, aki átvette a katonai parancsnoklást. (Gaál László alezredes 1810. január 18-án született Nagykörösön, magyar nemesi származású, apja városi szenátor. 1848. január 19-től Arad őrnagy. 1849 márciusától parancsnok a IV. hadtestben, majd a

kaponyai csata után ezredessé nevezték ki.)

A IV. hadtest 12 000 emberből és 30 ágyúból állt. A csapatok kisebb része, kb. 5000 ember felfegyverzett és begyakorolt sorkatona és honvéd volt. A nagyobbik részét hiányosan felszerelt és hadi tapasztalatokkal nemigen rendelkező nemzetőr képezte. Ezt a haderőt két részre osztották. Az egyik dandár

Czintula Antal

Igmándy Sándor őrnagy vezetése alatt Szegeden és Szőregen volt elhelyezve, míg a másik Gaál László alezredes parancsnoksága alatt Szabadkán és Horgoson állomásozott. A két dandár állandó összeköttetésben állt egymással.

1849. március 4-én a védők hirt kaptak, hogy a császári szerb csapatok Dragó és Stejin őrnagyok vezetése alatt a Bajmokhoz közeli Kaponyánál táborútottak. Az ott összegyűlt 4000 ember és 13 ágyú Szabadka elfoglalására készült.

A kaponyai csata

Szabadka és Bajmok között a terep dimbes-dombos. A tavankúti pusztán fakadó ér a kaponyai csárdánál metszi át a szabadka-bajmoki országutat. Az ér 50-200 lépés széles volt, partjai 23 m magasak, sással és náddal benöve. Őszszel a magas növényzetet levágták. 1849 tavaszán a sás és a nád alacsonyabb volt, de a víz derékig ért.

A császári szerb egységek a csárdáig

A kaponyai csata 1899-ben felállított, és az első világháború után lerombolt emlékműve Szabadka főterén

vonultak és a tavankúti ér nyugati partján állásokat foglaltak el. Összesen 13 ágyúval rendelkeztek, közöttük a 18 fontos, általuk Csicsónak nevezett ágyúval. A többi löveg hat illetve három fontos volt. A szerb csapatok zöme pétervárad és szerémségi határőrökből, egy zászlóalj sajkásból és zombori önkéntesekből állt. A sereg nagy része azonban szerviánusokból (szabadcsapatokból) verődött össze.

A magyarok, miután megtudták, hogy a szerbek megérkeztek, két tisztet egy század huszárral és két ágyúval felderítésre a színhelyre küldtek. Miután megtörtént a kifürkészés, Gaál alezredes a Szegeden állomásozó negyedik hadtest parancsnokságához jelentést küldött. A hírek hallatára március 4-én éjjel az ötödik honvédszászlóaljat Szegedről Szabadkára irányították,

ahova másnap reggel 7-8 óra tájban érkeztek. Gaál alezredes összesen körülbelül 3000 emberrel rendelkezett. A dandár azonnal megindult Bajmok felé, a következő felállásban:

1. az ötödik honvéd zászlóalj Tóth őrnagy vezénylete alatt;
2. két zászlóalj nemzetőrség. Ezek egyike a Pál Antal parancsnoksága alatt álló felső-bácskaiakból szervezett „Fekete Sipkások”, míg a másik a Czintula Antal vezette nemzetőrökből és honvédekből álló vegyes alakulat volt. (Czintula Antal őrnagy 1799-ben született Nemesmiliticsen, nemesi származású. 1848. június 19-től nemzetőrnagy,

majd a délvidéki harcokban is részt vett, 1849 februárjától honvéd őrnagy.);

3. két század gyalogos a Ferenc Károly-ezredből;
4. további két század zombori nemzetőr, Putnik Béla parancsnoksága alatt;
5. egy szakasz budai gránátos (mintegy negyven fő);
6. szabadkai és a környékbeli nemzetőrség;
7. két század nemzetőr-lovaság;
8. egy század huszár a harmadik lovasvezérből;
9. egy tüzérségi üteg, öt darab három és öt fontos ágyúval felszerelve.

Gaálnak a haditerve egyszerű volt: figyelembe vette a terep adottságait és az ellenség helyzetét. Kettős haditervet dolgozott ki. Egyrészt, hogy áltámadást, illetve álvisszavonulást színlelve kimozdítsa a szerbeket előnyös helyzetükből,

másrészt, hogy a Czintula őrnagy által vezetett jobbszárny oldalról támadva megingassa az ellenfél hadállását.

1848. március 5-én hajnalban indultak el a csapatok Kaponya felé. Gaál alezredes személyesen irányította a főhadoszlopot, amely a szabadka-bajmoki úton vonult. Szabadka alatt a hadból kivált egy mozgó nemzetőrcsapat Czintula Antal őrnagy parancsnoksága alatt és jobbszárnyként a Geiger-tanya mellett nyomult előre. A harmadik csataoszlop (valószínűleg a lovasság nagyobb része) a pacséri úton haladt tovább. A csárdáig az út 12 km, ami három órai utat jelentett.

Az elővédet képező honvédszászlóalj délelőtt 10 óra után Jakobsics Mátyás szállása közelében találkozott a szerbek elővédcsoportjával. A magyar fővezér a támadást menetből indította. A jól kiképzett ötödik zászlóalj simán átgázolt a szerb elővéd csapatain, majd a keleti oldalt és a csárdánál lévő hid támadásába kezdett. Ekkor Gaál alezredes, aki a Petrics-szállás melletti dombról szemlélte az ellenség hadmozdulatait, az elővédcsoportot visszavonta Szabadka felé. Erre azért volt szükség, hogy egyrészt kicsalja az ellenséget előnyös helyzetéből, másrészt, hogy Czintula őrnagy támadását megkönnyítse. Miután a honvédszászlóalj megkezdte a visszavonulást, az ellenség üldözőbe vette őket, azt gondolván, hogy a magyarok meghátráltak. Eközben kimozdították előnyös helyzetükből az ágyúikat is, amelyek egy részét átvontatták a kaponyai hídon. A kialakult ágyútűzpárbajban a szerbek nagy kaliberű és számottevő tüzérsége hamar elhallgattatta a magyarok ágyúit, de ez a csata további sorsát nem befolyásolta.

A Jakobsics szállásáig visszavonulók szembefordultak a „rácokkal” és elkezték őket visszaszorítani, ugyanakkor a jobbszárnyon Sággy százados honvédei, Lieszkovszki István tizedes vezetésével, rohamot intéztek az ellenséges ágyúk fedezetére rendelt határőrszászlóalj ellen. A meglepődött és megzavarodott határőrök cserbenhagyták tüzérségüket és a kaponyai csárdáig futottak. A történet után még a csatamezőn Lieszkovszki tizedest hadnaggyá léptették elő.

A visszaszorított császári szerb csapatok egy része a tavankúti ér jobb, másik része a bal oldalán foglalt állást.

A 18 fontos Csicsó a bal parton lévő dombról fedezte a szerb csapatok visszavonulását. A magyarok nagy erejű támadását a kaponyai csárda jobb oldalán és a tavankúti ér bal partján azonban ez sem állíthatta meg. A szerbek állásaikat nem tudták tovább tartani. Tüzérségük a csárdánál lévő hid felé vonult vissza az őket üldöző Fekete Sapkások elől.

Eközben kavarodás támadt, mert az ágyúk és a löszerkocsik rúdjai, meg a befogott lovak összekeveredtek. A szerbek a saját csapdájukba estek. Nem tudtak egymástól átkelni a hídon. A nagy torlódásban mindenki a saját bőrét mentette. A tüzérség egy része elakadt a posványos talajban, másik részük a lelőtt lovak hullájával együtt otrekedt a hidra vezető úton.

A honvédszászlóalj előrenyomulását követték a többi csapatok is. A nagy zűrzavarban Sággy százada és Udvarnok Béla százados honvédei az út mentén szuronyt szegezve törtek előre. (Udvarnok Béla százados 1818-ban született Bécsben, nemesi származása volt, apja hivatalnok. 1848. június 19-től

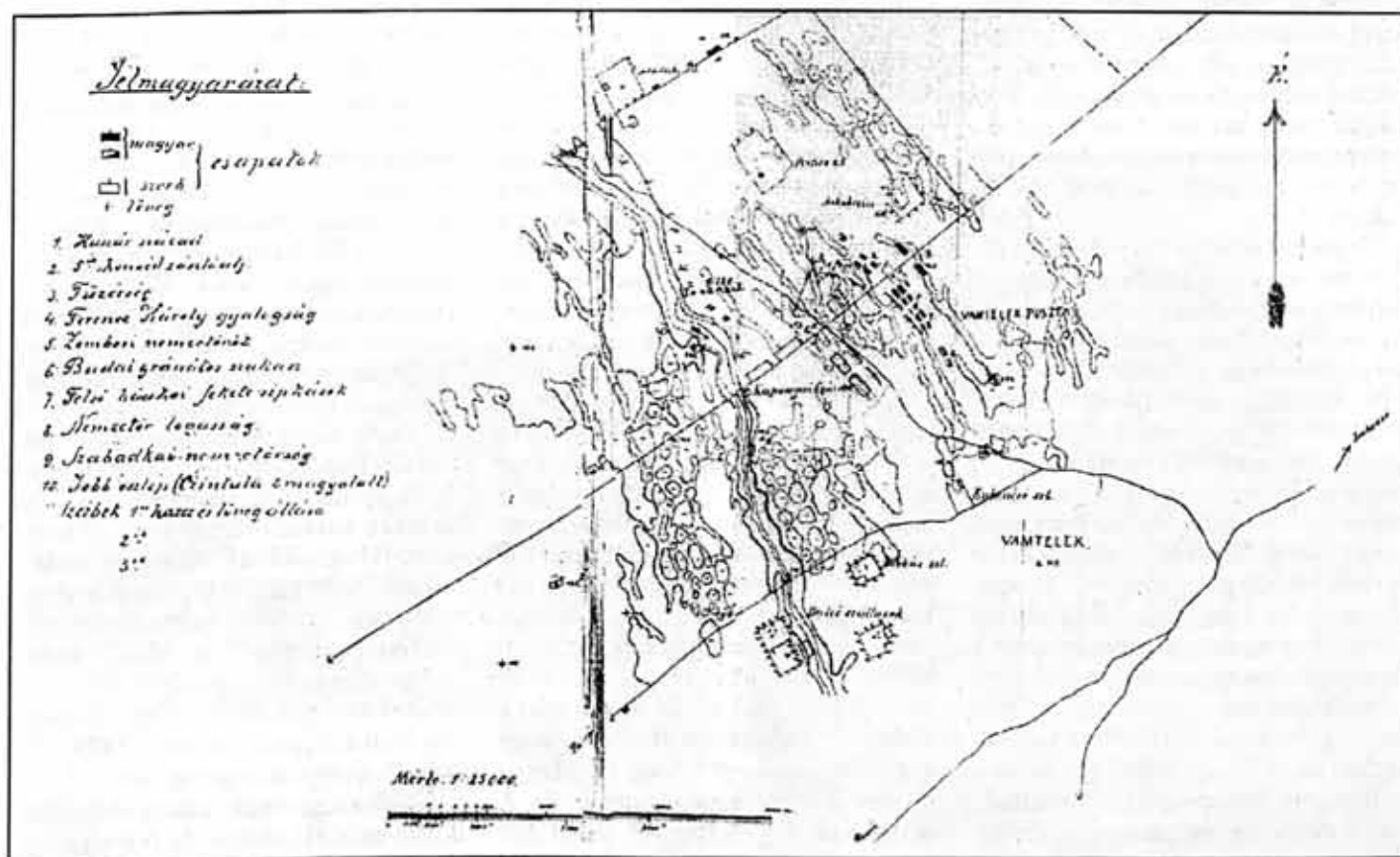
az 5. honvédszászlóaljban százados). A kaponyai csárda hamarosan magyar kézre került. Ezután a Ferenc Károlygyalogosok, a nemzetőrök, a budai gránátosokkal átnyomták az ellenzékét a vízen és a jobb oldali part dombjairól is leszorították őket. Délután három órakor a szerb csapatok megfutamodtak. A magyar hadak délután 4-5 óráig üldözték őket.

Este volt, amikor a győztesek bevonultak Szabadkára. Többek között a 18 fontos „rettegett” Csicsót, két hat fontos ágyút és három sajkás ágyúcsövet is magukkal hoztak. A magyarok vesztesége mintegy 50 ember volt halottakban és sebesültekben, a szerbek kb. 200 embert vesztek. A Fekete Sapkások közül a hőiesen küzdő Ulrich tizedes és Zsidóczki József a kapott sebeik miatt hamarosan meghaltak. Az olasz származású Paganini tüzérszázados másnap szenvedett ki. Kiváló tüzér és igaz hazafi volt, aki saját pénzén szervezett egy tüzérüteget. A harc idején a közelében lévő löszerkocsi robbanása következtében a lába leszakadt. A szabadkai polgárok közül ő volt a kaponyai csata e-

gyetlen hősi halottja. Tiszteletére a város síremléket emeltetett, amely ma is a zentai úti temetőben áll, a következő felirattal: „A magyar nemzeti szabadságharcban 1849-ik évi március 5-én Szabadka alatt Kaponyánál elvérzett Paganini József honvéd-tüzérszázadosnak hazafiúi emlékezésül ügybarátai”.

Forrásmunkák

1. Iványi István: *Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára*, 4. kötet. Szabados Sándor Könyvnyomdája, Szabadka, 1906.
2. Iványi István: *Szabadka szabad királyi város története*, 1. rész. Bittermann József Könyvnyomdája, Szabadka, 1886.
3. Gracza György: *1848/49-es magyar szabadságharc*, VII. Kampert Róbert nyomdája, Budapest.
4. Id. Frankl István: *A kaponyai ütközet*. Szabados Sándor Könyvnyomdája, Szabadka, 1899.
5. Szekeres László: *Az aradi vértanúkra emlékezve*. Magyar Szó, 1994. okt. 6.
6. Ricz Péter: *A kaponyai csata*. Szabad Hét Nap, 1995. márc. 16. és 23.
7. Dudás Gyula: *Bács-Bodrog vármegye története*. Zombor, 1896.
8. Borovszky Samu: *Bács-Bodrog vármegye története*. Budapest, 1896.

A kaponyai csata – 1849. március 5. (terepvázlat)

A szolnoki csata

KORHECZ PAPP Zsuzsanna

Címoldali illusztrációnk egy olyan ritka képzőművészeti alkotás, amit szűkebb hazánkból (Vajdaságból) származó művész készített, és amely itt maradt, megmaradt, átvészelt a XX. század vérzivataros időszakait. Úgy véljük, hogy ma már e festmény, ha művészettörténeti vonatkozásban nem is, de helytörténeti szempontból kuriózumnak számít. (A főszerkesztő megj.)

Címoldali illusztrációnk egy olyan ritka képzőművészeti alkotás, amit szűkebb hazánkból (Vajdaságból) származó művész készített, és amely itt maradt, megmaradt, átvészelt a XX. század vérzivataros időszakait. Úgy véljük, hogy ma már e festmény, ha művészettörténeti vonatkozásban nem is, de helytörténeti szempontból kuriózum.

A palicsi Stadler-Perčić család kegyelettel őrzi a nőági dédapa által festett olajfestményt, mely az 1849. március 5-én lezajlott szolnoki csatát ábrázolja. A bal alsó sarokban található a „Dobokay 896” aláírás. Az amatőr festő Moholon volt tanító s a család emlékezete szerint inkább zenei metszet alapján készült, azonban mégsem mondhatjuk unalmasnak, a nemzeti érzés hevületében harci zaj és mozgalmasság párosul a kissé aprólékoskodó kidolgozással. Az anatómiai tudás hiányosságait és a kissé esetlen megfogalmazást ellensúlyozza a jó arányú, dinamikus kompozíció (ami valószínűleg nem a szerző sajátja) és a zengő kolorit. Az 1848–49-es szabadságharcról az 50. évforduló (1898) és a milleniumi ünnepe (1896) alkalmából megjelenő nagyszámú, reprezentatív kiadványban leközölt illusztráció átlagszínvonalától nem marad el Dobokay műve sem.

Damjanich János (1804 Straža – 1849 Arad) szerb származású tábornok 1849. március 5-én Cibakházánál Dembinski eredeti haditervének megfelelően átért a Tisza jobb partjára, majd – míg Vécsey tüzérségi támadással lekötötte a Tisza-híd bal parti hídfőjét védő császári csapatok figyelmét – dél felől rohamot intézett a szolnoki helyőrség ellen, s az ellenséget a város teljes kiürítésére kényszerítette. A csatát a III. forradalmi hadtest vívta a császári csapatok ellen.

Az ütközet a kép előterében zajlik. A csapatok jól áttekinthetők. Csak a háttér elmosódottabb, oldottabb kezelésű, szabályos sorokban haladó figurái érzékeltetik a távlatot. A festmény két-haradát a rohamozó honvéddyalogság tölti ki. Soraik közé ágyúlöveg csapódik, sok a halott, sebesült, azonban az előretörés tántoríthatatlan erővel zajlik, a zászlós elmosódó címerű, nemzeti-szalagos zászlóval emelkedik ki, jobb kezében nemzeti színű kardbojtos karddal. A másik altiszt a második honvédsor mögött buzdítja katonáit. A csata sorsa már szinte eldőlt. A festményen látható 7 ágyúból szakadatlanul lönek a császári tüzérek, a háttérrel ellepi a füstfelhő. A tüzérek fején jól felismerhető az osztrák tüzércsákó, piros szegélyes barna ruhát és piros zsinóros kéknadrágot viselnek. Zászlósuk a sárga színű, osztrák címeres zászlóval éppen menekül. A tüzérek közt egy lovas és egy gyalogos magasabb rangú, kék zubbonyos tiszt vezényel kardjával. A honvéddyalogság kezében hosszú rúdra erősített, kiegyenesített nyakú kaszákat vagy lándzsákat látunk, mert az ún. címeres puska ritkaság volt, kovás fegyvert is alig lehetett szerezni. A honvéddzászlóalj harcossai kávészínű posztóból készült atillában vannak, melynek elejét öt sor, makkalakba végződő zsinór díszítette, sárga vagy fehér színű gombokkal. Hátról és az ujjakon is vörös zsinóros vitézkötés. A magyar nadrág világoskék posztóból készült, oldalain vörös zsinórral, elől lefelé menő vitézkötéssel. Világoskék posztóköpenyűk összetekerve, vállukon

keresztbe van átalvetve, fölerősítve. Lábukon fekete bakancs. A lándzsák csak a híres szolnoki ütközet után tűntek el, a honvédek az ütközet alatt kicserélték az ellenség cilinderes puskáival. A festmény hátoldalán a vakkereten, ceruzával a következő felirat olvasható: „Damjanich vezérlete alatt a híres 3. (vörössipkás) zászlóalj elfoglalja az osztrákoknak 11 ágyúból álló ütegét”. A vörössipkások valójában a 9. kassai honvéddzászlóalj vitézei, kik nevüket vörös sipkájukról kapták, mivel a honvédek csákója, sipkája egyébként fekete volt. Először a szerbek elleni harcokban tüntették ki magukat, majd Damjanich hadtestében küzdöttek végig a dicsőséges tavaszi hadjáratot (Szolnok, Isaszeg, Vác, Nagysalló, Komárom). Vitézségben vetekedett velük a szegedi 3. zászlóalj (fehértollasok), amely a közhiedelemmel ellentétben nem viselt vörös sipkát. Később e két zászlóaljat együttesen nevezték V. hadtestnek.

A szolnoki csata következményei a megszerzett gazdag hadizsákmány mellett a felsőbb hadvezetésben is megmutakoztak. A győzelem Kossuth Lajost kétségek közé vetette, vajon jól döntött-e, amikor Görgeyt bízta meg végérvényesen a főserg vezényletével. Meggyőződésévé vált, hogy nagy hibát követ el, ha Damjanichot Görgey alárendeltjévé teszi. Ezért 1849. március 8-án elrendelte Damjanich és Vécsey hadosztályának egyesítését és az így létrejött III. hadtest parancsnokává Damjanichot nevezte ki. Görgey főparancsnoksága alá csupán a tiszafüredi táborban összpontosult három hadtest került, ami nyilvánvalóvá tette Kossuth iránta való bizalmatlanságát.

Damjanich a tavaszi hadjárat utolsó csatájában, Komárom bevételekor, 1849. április 28-án lábát törte. Kossuth nemzeti katasztrófának nevezte kedvenc tábornokának sérülését. 1849. július 10-én még betegállományban vette át az aradi vár parancsnokságát, melyet augusztus 17-én adott át a cári csapatoknak. Felsőszékesvártól és összeesküvésben való részvételéért az osztrák hadbírósal halálra ítélte. 1849. október 6-án bitófán végezte életét.

Noha a szolnoki csatát ábrázoló, kissé naiv előadásmódú festményen Damjanich nem látható, a kép mégis méltó emléket állít a kivételesen tehetséges forradalmár mártírtábornok és

keményen küzdő katonái emlékének. Az 1848–49-es szabadságharc iránti méltó családi kegyelet tanúja is e kordokumentumként igen jelentős értéket képviselő olajfestmény, mely így köz-zétéve honismeretünket gazdagítja.

¹ Magyaro. története 1848-1890. 1979. 358.

² Gracza Gy. é.n. III. 18-27.

³ Franklin Lexikon, III. 907.

⁴ Ricz. Bácsország

IRODALOM

Cennerné Wilhelmb Gizella: *Magyarország történetének képeskönyve 896-1848.* 1962. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest

Gracza György: *Az 1848-49-iki szabadságharcz története I-V.* é.n. Lampel Róbert kiadása, Budapest

Franklin kézi lexikona. 1911. Franklin Társulat, Budapest

Kalapis Zoltán: *Történelem a föld alatt 896-1848.* 1995. Fórum, Újvidék

Magyarország története 1848-1890. 1979. Akadémiai Kiadó, Budapest

Ricz Péter: *Szerbek az 1848-as honvédseregben.* 1995. Bácsország

Paganini József

az 1848/49-es szabadságharc szabadkai hősi halottja

HORVÁTH József

Egy síremlék a szabadkai zentai úti temetőben, pár sor az emlékezősek könyveiben Paganini József honvéd-tüzérszázados tragikus haláláról, Szabadka egyetlen 1848-49-ben elesett hőse.

A csata színhelyét jelölő emlékmű már nincs meg, (csak a talapzata, fűvel benöve) a város főterén pedig egy turul madaras emlékmű állt, amelyet eleink 1899-ben emeltek, de sajnos az is lebontásra került. Paganini síremlékén ez a felirat olvasható: „A magyar nemzet szabadságharcában 1849-ik évi márczius 5-én Szabadka alatt, Kaponyánál elvérzett Paganini József honvéd tüzér századosnak hazafiúi megemlékezésül ügybarátai Szabadkán.”

A kaponyai csata végén, amikor a győztes vitézek a város felé vették útjukat, „Egy szerencsétlen golyó az ifjú, közkedveltségű hős Paganini József honvéd-tüzér-százados lábát vitte el, minek következtében másnap meg is halt. Az egész város részvéte kísérte Őt a sírházhoz, az úgynevezett zentai (úti) temetőbe, ahol 1866 nov. 1-én egy közadakozásból emelt sírkövel jelölték földi maradványait.” (Iványi) A síremlék kérdése 1994-ben került szóba, amikor a Vajdasági Magyarok Szövetsége (VMSZ) célként tűzte ki az eltüntetett, elfelejtett magyar vonatkozású emlékek feltárását.

„Szeged-segedelem s menedék a régiónak 1848-1849-ben” *

Vajdaságra vonatkozó dokumentumrészletek
Szeged város tanácsának irataiból (szvti: 1848/1849)

G. TÓTH Iлона

Július 9-én Torontál megye bizottsága értesítette a várost az ott kialakult helyzetéről: „Két hónap óta a Karloviczról izgatott szerb mozgalmak, melyek nyilvános lázadásra fajultak, mindinkább aggasztóbbakká válnak, ... Padina, Antalfalva, Debelács, Szt. Mihály és Urdin községek egy zászló alatt állott ezredbeli társaik fenyegetőzésétől elrettentve, a megye területén keresnek menedéket, s oltalmat. A zendülők azon községeket, melyek csatlakozni vonakodnak pusztítással fenyegetik, és június 30-án délután 4 órakor illető tisztviselőnk hivatalos jelentéseként Sz. Mihály oláh ajkú végvidéki községet megtámadák, a védelemre kiállott dsidás századot s község lakosait elszéleszték, a helységet 8 helyen felgyújtották, 70 házat porrá égettek, minden valamit erő holmit elrablának, a marhát elhajták, július 1-én pedig szekereken visszatérve a még fennmaradt jószág elhordásához, rablásához fogtak, – legújabb tudósítás szerint Urdin oláh ajkú végvidéki községnek vévén a dúló csapat útját, azt juttandja tönkre; onnét pedig hír szerint Ürményháza, Sz. János megyebeli községek és az újpécsi járás alsóbb részének forduland. Minthogy Becskerek és Becse vidéke a Zsablyánál és Perlesznél heverő mindkét helyen több ezerre menő ellenséges tábor által a legnagyobb veszedelemnek vagyont kitéve, a kevés katonai erő e két helyre húzatott össze, s ez okból a megye déli részének védelmére fegyveres erőt küldeni képesek nem vagyunk. Versetz tájékára 3000 fegyveres polgár kiállítását határoztuk ugyan,

mivel azonban tekintve a végvidék mellett fekvő határunk hosszú vonalát, s lakosságunk szerb ajkú részének hangulatát, önerőnkre támaszkodni nem tartjuk elegendőnek, kegyetek hazafiúi buzgóságába látván reményünk végső horgonyát, atyafiságos barátsággal kérjük, hogy a támadásnak kitett vidékünk segedelmére sietni, s annyi fegyverest, mennyit csak nélkülözhetnek, leküldeni szíveskedjenek. Ellátásukról gondoskodunk, tárt karokkal fogadandja a segedelmet két hosszú hónap óta zaklatott népünk, melynek egy része a kalászkoban lengő istenáldását odahagyva, futásban látja egyedüli üdvét. Fogadják szívesen felszólításunkat, siessenek segedelmünkre, még késő nem lesz; ha mi a határon legyőzetünk, a Tisza és Maros partjáig az ellenséget mi sem gátolja, és bő termésű megyénk pár nap alatt romokba dűlt falvakat mutathat csak fel, melyek lakói, úgy mint a szerencsétlen 5000 Sz. Mihályi oláh atyánkfia földönfutóvá leend.

A küldendő segedelem elindulása és számáról sürgöny által szíveskedjenek értesíteni ...” (szvti 1798-1848. (207) júl. 9.)

1849. január 28-án Dudás Endre, Zenta város küldötte kérte Szeged segítségét. „...Engem Alul írottat... városom azért küldött önök kebelébe, hogy az ellenség torkában lévő, de attól még mindeddig ment Zenta város megvédésére akár a katonai, akár pedig a polgári hatóságtól fegyveres erőt eszközöljek.

Zenta, az annyi tömérdek vagyonnal ellátott dús város, minden előleges értesítés nélkül odahagyott az ellenségnek. később felszólítottunk, hogy tömegestől hadjuk oda a várost, de mi ezt nem tettük, mert mind eddig olyan jelentékeny ellenséget magunk körül nem láttunk, melytől elszaladnunk kellett volna.

Zentán van a kormánynak 5000 mázsa lisztje, 10 ezer mérő zabja. És nincs egy kéz, mely az ellenség elől eltakarítaná!

Ha Zenta elvesz, 25 ezer emberrel több lesz a földönfutó magyar koldus!

Zenta harciasan viseli magát, mert csatlakozva a menekült adai, moholyi, becsei és getrovaszeli lakossággal, naponként az említett helyeken keresztül egész Ó Becse Addig tesz népfelkelés alakban kirándulásokat s pusztítja útjában a söpredék ellenséget.

Mi érezzük, hogy Zentát a hazának meg fogjuk tartani még ilyen ellenség ellen, mely eddig mutatkozik; – de megbízásunkhoz képest azért hívom fel ez érdemes város polgári közönségét, hogy netalán rendezettebb és nagyobb fegyveres erő indíthatná ellenünk, ezen nem várt esetre esedezek küldőim nevében az érdemes városi közönség előtt, hogy most a nélkülözhető nemzetőrséget, különösen száz vagy egypár száz főnyi lovasságot segítségül adni s ezáltal Zenta városát a hazának megmenteni méltóztassanak.” (szvti 174/1849. jan. 28.)

Január 16-án Kőkényesi Szaniszló, a 65. honvéd zászlóalj parancsnoka Óbecséről küldött levelében arról tájékoztatta a várost, hogy a szegedi önkéntesek fegyvereit „kölesönvette”: „Vezényletem alatt lévő Szegedi önkéntesek, a verbázi főparancsnokság által Szeged város védelmére igényeltetvén, oda rendeltettek. Miután pedig e pont, hol még jelenleg állunk, azon erő által, mely Szegedre vezényeltetett, tetemesen meggyengült; jónak látta a főparancsnokság az itt lévő soredbeli újoncok felfegyverzésére

Közlök!

Lensa, az annyi cianidok ugyanakkor ellenállás
város, minden előzetes értesítés nélkül oda hagyta.
Lott az ellenőrzés. — Később közpolitikánál, hogy
és megfigyelés kezdődött oda a város, de miért nem let-
tek mert mind addig olyan jelenlétük ellenőrzés
magunk körül nem láttunk mellyel elfoglaltunk, kellen-
nolra.

Lensa van a kormányhoz 5000 mára lipye, és
mire kaja. És mint egy kőr melly az ellenőrzés elől el-
karikára.

A Lensa elvett, 25 ezer emberrel több lett a
földön, és magyar földön.

Lensa harcra, és a magyar, mert csak a
... ..

fordítani mindazon fegyverzetet, mellyel a Szegedi önkéntesek el-
voltak látva: az okért itt által vévén
tölkök; bizton reméli, miszerint a
kormány ezen intézkedését helyese-
lendi; — s az önkénteseket újabb
fegyverrel és felszereléssel látandja
el, s nagyszerű feladatát e szerint
szakadatlanul folytathatja; mit is e
dolog miben létezőli kellő tudomás
végett közlök." (szvti 216/1849.
(158) jan. 29.) A város Kökényesi
parancsnokot az elvett fegyverek
megtérítésére szólította fel, mivel
azokat a város fizette.

Január 26-án Rónay Mór, To-
rontál megyei első alispán már nem
fegyvert s katonai segítséget kért,
hanem a megyéből menekültek
számára hajlékot és élelmet. „Midőn
a lázadásban levő végvidéki rákok
és rablók servianok ellen magát 9
hónapig tartott torontáli jóérzelmű
népesség elvégre azon sorsra jutott,
hogy a katonaság elvonásával a

megye feladatván, magokat a lako-
sok a rabló servianok ellen bátor-
ságban lenni nem vélték, s azért ki-
vált a magyarság részint Csanád,
részint Csongrád vármegyékbe köl-
tözködik, — s midőn meg lennők győ-
ződve, miszerint a magyar a ma-
gyart szívesen fogadva az ideigle-
nesen innen eltávozott jóérzelmű
népünk irányában az ottani lakosok
nemzetünket jellemző vendégsze-
retet tanúsítandnak, hivatalosan
keresem meg tisztelt polgármester
urat, hogy eme zordon évszakban
hajlékot s élelmet kereső népünknek
az illető tisztviselő urak által kezére
járni szíveskedjen." (szvti 246/
1849. (176) febr. 5.)

Január 31-én Dobó István Ma-
gyarkanizsáról küldte segélykérő le-
velét. „Szentát Ó Becse felől, Óka-
nizsát pedig, hol mi jelenleg szállá-
solunk — Ó Becse felől szinte, úgy
Topolya és Csantavér felől, mely
helységeket, mint most rögtön érte-

sülve vagyunk, az ellenség elfog-
lalta, a végveszély fenyegeti, nehogy
tehát még a birtokunkba fekvő, s
Szeged városunkhoz közel fekvő
helységeket a vad ellenség elfog-
lalja, miáltal Szegedre való nézve is
a legveszélyesebb hatás lenne —
...meg kérem tisztelt polgármester
urat, hogy ezen még megtartott hely-
ségek, úgy városunk biztosítása te-
kintetéből is, ...rögtön fegyveres
erőnek ide küldetését, a szükséges á-
gyúkkal együtt, kieszközleni méltóz-
tasson...

Az itt örökös századunknak törté-
nelmi nincsenek, melyeket szinte kül-
detni, ...őhajítjuk, hogy kötelessé-
günknek kellőképp megfelelhessünk.
" A hadi események miatt
intézkedésre ez alkalommal nem
volt szükség. (szvti 277/1849. febr.
7.)

(* Részletek a Szeged c. folyóirat
1998 júniusi számából.)

A Martonos és Horgos közötti vizek a térképeken

HOVÁNY Lajos

Johann Christoph Müller (1673-1721) 1706-os térképén Bácska 1696/1699-től 1701-ig gyűjtött adatai láthatók. A bara, illetve mocsárként meghatározott *Ladan bara, palus* Tiszától legtávolabbi része Martonostól északnyugatra, a Szegedet Szabadkával összekötő úttól keletre volt (lásd a 2. oldalon). A település mellett, a Szentpéter-pusztá és Martonos közötti tiszai árterben ez három ágon kapcsolódott a folyóba. Nyugati fele az ártérrel, keleti pedig a folyóval van azonos módon jelölve.

Három térkép mutatja be a Horgos és Martonos közötti terület 1750 táján volt állapotát: 1750-ből az E. Durchlasser, 1769-ből a Knedinger András-, illetve 1821-ből a Leopold Gutber-féle térképek. Tő, illetve halastóként azonosították a Szentpéter-pusztá és Martonos közötti Ládát (*Lacus Láda/Lada/Lacus Ladā*). Északnyugatról, a Madarász-tó (*Madarasz To/Madarasz Tó*) felől a Folyó (Folyó/Folyó) ér kötődött rá, a Vaskapu (Vass Kapu/Vass Kapú) irányából, délről pedig a Kun-tóval (*Kunto/Kun tó/Kun Toó*) volt – időnként – összeköttetésben. A Folyót északon a Szegedet és Szabadkát összekötő út, délen pedig a Szeged és Ludas közötti út metszette. A Tisza és a Láda közötti terepen azt az *Ördög licka/ördög lika/ördök lika* nevű építményt jelölték, amitől észak-nyugatra – az E. Durchlasser-féle lapon – a „Föld wár” volt látható. A Knedinger András-féle térkép tagol-tan ábrázolja a déli részén megnevezett Ládát; ezt az *ördög likán* át egy keskeny ér köti össze a Tiszával. A Leopold Gutber-féle térképen a Ládában északnyugaton két sziget van – a nagyobb a szigetet jelent *Insula*

felirattal. Az I. katonai felmérés 1783-as lapjain a Szentpéter-pusztá és Martonos közötti mocsaras területnek a Martonos felé eső részén a *Martonosser Morast* felirat olvasható; meghatározása tehát láp, ingovány, mocsár, illetve posvány. A Ládának megfelelő mocsarat a Szentpéter-pusztá felől egy vízmentes terület választotta el a Tiszától. A Ládának a Folyóval azonosítható elkeskenyedett része a Madarász-tó (*Madaras*) felé nyúlt. A tavon a Ludasi-tó irányából Szegedre tartó út, a Folyón pedig a Szabadkát és Szegedet összekötő út haladt át. A Ládának kiszögellése van a Kun-tónak megfelel, felirat nélküli mocsaras terület felé is.

A Petkovits Ferenc-féle 1794-es térképen a Martonostól északnyugatról észak-északkeletre levő mocsaras, réti területnek nincs egységes neve. Ebben a településtől északnyugatra volt *Lacus Láda*, *Lacus Aresda*, illetve *Lacus Lápište* alkotta tócsoporthoz keletre a *Ribara* tó terült el. Az első két tavat a *Krivi=Vok Hungaris Görbe=Fok*, a *Lacus Aresda* és a Tiszát Martonos északi szélén pedig a *Krivi=Vok alias Görbe=Fok* kötötték össze. A *Lacus Aresda* és a *Lacus Lápište* is kapcsolatban voltak egymással; az utóbbi a *Ribara*n át a Tiszával is. A *Ribara* nyugati végénél az *Ördög Lika* feliratú építmény volt. E tavakat így két fok kötötte a Tiszára; a *Görbe=Fok*nak két szakasza különböztethető meg.

A Görög-féle *Magyar Átlás* (1802) Csongrád vármegyét bemutató lapján sincs felirata a Horgostól keletre volt tiszai ártér mocsaras területének. Ezzel a Kun-tó (*Kun Tó*) volt kapcsolatban a torkolatnál egy szigettel. A mocsárnak a Madarász-tó (*Madarasz Tó*) felé

irányuló kiszögellését a Horgoson átvonuló Szegedet és Szabadkát összekötő út szakította meg.

Magyarország 1876-os térképén a Martonos, Horgos és Szt. Péter csárda” alkotta háromszög felirat nélküli tiszai árterében két tó van. A Tisza mellett, Martonostól északra levő részén a *Mártonyos rét*, illetve az *Ördög lyuk* (*Ördög lyuk*) van jelölve – az utóbbi területnévként azonosítható.

Bács-Bodrog vármegye Roediger Lajos-féle (1900 táján) térképén, illetve a Borovszky-féle megyeleírásába (1909) mellékelt lapon is felirat nélküli a Martonos és Horgos közötti tó.

Vajdaság talajtani térképén (1971) a Tisza rendezett, tehát az előzőktől eltérő medre látható. Horgostól keletre a *Budžak*, Horgos és Martonos között a *Haridža*, Martonostól északra, a Tisza volt medrének közelében pedig az *Erdegljuk* területeket jelöli a lap. Az első kettő réti talajon, az utóbbi pedig az áradások következtében kialakult agyagos talajon van. A *Budžak* nyugati felén, Horgos mellett egy szikes terület el. Északnyugatról, szinte a *Budžak* folytatása, az a réti talajú keskeny, kanyargós sáv, aminek délnyugati részében a Kamarás-tavat (*Kamaraš*) tüntették fel.

A térképeken tehát a Horgos és Martonos közötti mocsaras terület:

1. neve a 18. század közepéig a *Ladan bara, palus/Lacus Láda/Lada/Lacus Lada* volt;

2. különböző szakaszainak későbbi elnevezései: *Budžak*, *Martonosser Morast/Mártonyosi rét*, *Haridža* és *Ördög lyuk/Erdegljuk*;

3. víztáplálói a Madarász-tó irányából a Folyó/Folyó (medrében jelenleg valószínűleg a Kamarás-tó foglalt helyet) és a Kun-tó irányából egy felirat nélküli erecske;

4. tavai: *Lacus Láda*, *Lacus Aresda*, *Lacus Lápište* és *Ribara*;

5. fokai: *Krivi=Vok Hungaris Görbe=Fok/Krivi=Vok alias Görbe=Fok* (két szakasszal), az *Ördög licka/ördög lika/ördök lika* nevű építmény melletti felirat nélküli fok, illetve a 17. század végén talán még egy fok, valamint

6. két szigete azonosítható.

„Akkor hát döntsön közöttünk a kard!”

Az 1848/49. évi magyar polgári forradalom és szabadságharc a Délvidéken

SZLOBODA János

Az 1848. március 15-én Pest-Budán lezajlott forradalmi események, majd azok nyomán az egész országban végbement társadalmi változások vér nélkül, látszólag rendben és egyetértésben követték egymást. Petőfi Naplójának 1848. március 15-én készült bejegyzésében is így köszönti az éppen csak világra jött magyar szabadságot: „Késő éj van. Jó éjszakát, szép csecsemő... szép vagy te, szebb minden országbeli testvérednél, mert nem fürödtél vérben, mint azok, téged tiszta örömkönnye mostak; és bölcsöd párnái nem hideg, merev holttestek, hanem forró, dobogó szívek.” (Lapok Petőfi Sándor Naplójából – Összes prózai művek és levelezések, Bp. 1960.402).

A vérontás nélkül kitört magyar polgári forradalom csak egy hónappal később, de éppen a Délvidéken, a mai Vajdaságban vesz véres fordulatot. Az okot először a magyar forradalom nem eléggé radikális volta, a szegény parasztság követeléseinek elutasítása, a hűbéri viszonyok túl lassú felszámolása, utóbb pedig a forradalmat irányító magyar köznemesség és polgárság a Magyarországi területén élő kisebbség méltányos követeléseivel szembeni nemzeti szűkkeblősége váltotta ki.

Az uralkodó Habsburg-dinasztia, amelynek az „össz és uralkodj!” elvére támaszkodva a XVI. század derekától sikerült a Kárpát-medencében élő népeket egymás ellen kijátszani és felhasználni, a török kiűzése után még eredményesebben alkalmazta ezt a politikát a magyar függetlenségi mozgalmak letörésére. Az 1848. évi forradalmi hulláma nyomán kitört március 13-i bécsi és március 15-i pesti forradalom azonban meg-

Kossuth Lajos

ingatta magabiztosságukat, s udvari körökben is két irányzatot hozott létre: a dinasztia megmentése végett a hűbéri viszonyok felszámolásába és a magyar államiság helyreállításába beletörődni kész csoportosulást az idegileg gyenge, de egyébként is határozatlan, kapkodó V. Ferdinánd császárral az élen, valamint a forradalommal mindenáron leszámolni kész „kamarillát”, amely – „a régi mód-szerhez folyamodva” a nemzeti ellentétek kiélezésétől, család ígéretektől sem rettenve vissza végül is a békét óhajtó császár leváltásával és az orosz intervenció kieszközlésével fojtotta vérebe a magyar szabadságharcot.

A bécsi kamarilla a kezdetektől alapozta tervét, hogy a történelmi Magyarország területének lakossága ekkor már régen nem volt magyar többségű. A magyarság abszolút többségben csupán

Dorđe Stratimirović

az ország központi részében, az Alföldön, valamint Erdélyben, a Székelyföldön élt, az ország északi részét szlovákok, délkeleti részeit románok, a Délvidék (akkori szóhasználat: Alvidék) egyes területeit – elsősorban a Szerémséget, a Bánságot (Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék) és Bács-Bodrog vármegye egy részét szerbek lakták. (Bizáky Puky Károly: A magyar haza, Pest 1833.) Így hát a kamarilla terve is az volt, hogy a császár és király által jóváhagyott független magyar kormány megbuktatására a nemzetiségeket használja fel.

Csak hogy a nemzetiségek (az erdélyi szászok kivételével) kezdetben rokonszenvvel fogadták a magyar polgári forradalom kitörésének híreit, hiszen a pesti ifjúság által 12 pontban összefoglalt követelések az ő elvárásaiknak is

megfeleltek. A pest-budai szerbek március 17-én, Barnatiu márc. 25-én a szlovák vezetők márc. 28-án üdvözlők petícióval a polgári forradalmat, jelezve persze, saját nemzeti követeléseiket is, kiemelve a szabad vallásgyakorlást és nyelvhasználatot. Március 20-án Pancsova szerb lakossága a katonai igazgatás ellen és a forradalom mellett tüntet, akárcsak 22-én a nagyikindai, 24-én pedig a zimonyi szerb lakosság is. A magyar kormány viszont az egyre határozottabban megfogalmazott igényekre egyre elutasítóbb válaszokat ad, miközben a bécsi udvar március 25-én egy olyan alkotmánytervezet kidolgozását helyezi kilátásba, amelyben a monarchia minden népe azonos jogokat kap. Így a május 1-i lipótszentmiklósi gyűlés követeléseit (Magyarország minden népének külön nemzetgyűlése, külön nemzetörsege legyen, korlátlan sajtó- és gyülekezési szabadság, szlovák nyelvhasználat a szlovák lakosságú vármegyékben, szlovák nemzeti színek használata) a magyar kormány lázításnak minősítette, az osztrák tisztek vezette megmozdulást elfojtotta, a szlovák vezetőket kiűzte Magyarországról. Hasonló módon nem jött létre megegyezés a román kisebbséggel sem. A május 15-i balázsfalvi gyűlést követő román nemzeti mozgalom élére osztrák tisztek állnak, de Bem tábornok a következő év márciusának végére véres harcok árán egész Erdélyt megtisztította az ellenforradalomerőitől.

A legvéresebb harcokra és a legmakacsabb ellenállásra a forradalmi magyar kormány haderejével szemben mégis a Délvidéken került sor. Ennek oka mindenképpen az ott élő szerb lakosság nagyfokú harckészsége a hagyományos császárhűsége, de ugyanakkor az Oszmán Birodalom vazallusaként létező Szerb Fejedelemség számító politikája volt.

A szerbek betelepülése Magyarországon déli részeibe már az Árpád-házi királyok idejében megkezdődött, részben dinasztikus házasságok, részben a Bizánci Császárság, majd az Oszmán Birodalom ellen vívott közös küzdelem folytán. Szerbek jelenléte a Bánságban már III. Béla (1173–1196), a Bácskában pedig Könyves Kálmán király (1068–1116) idejéből kimutatható. (Dr.

Dušan J. Popović: Srbi u Vojvodini – Szerbek a Vajdaságban, Novi Sad, 1957.) Egyes szerb főurak a magyar királyoktól óriási birtokadományokat kaptak, így pl. Đurađ Branković deszpot a Habsburg Alberttól Világos várát 110 faluval és településsel, ezen felül Munkácsot, Bácskában a Tisza jobb partját Zentától Csúrogig, a Versecel, Krassó megyében Érdsomlyót, Vajut, Dragovljévót, a Szerémségben Mitrovicát, Zimonyt, Slankament és Kupinovót, egy valószínű kis országot az országban, összesen 50 000 dukát évi jövedelemmel.

1459-ben a Szerb Deszpotoság bukása meggyorsította a szerbek dél-magyarországi betelepülését. A XIV. században a Szerémség Fruška gora és a Duna közötti része, a XV. században pedig a Bánság is szerb jellegűvé vált, Belgrád eleste (1520), de a mohácsi vész (1526) után a Bánság végleg szerb többségűvé vált, majd a XVI. század közepétől a Bácska és Baranya is erre a sorsra jutott. A mohácsi csata évében Jovan Nenad (Crni Jovan, a Fekete Ember) már kísérletet is tett a török által kipusztított Dél-Magyarország területén egy szerb állam létrehozására.

A török hódoltság korában a szerb beáramlás állandó volt, de tömegessé csak az ún. bécsi háború idején vált, amikor is az egészen Dél-Szerbiáig előretörő, majd csúfosan visszavonuló osztrák császári hadak nyomában Arsenije Čarnojević ipeki pátriárka 30–40 000 szerb családot menekít Magyarországra a törökök bosszúja elől. A karlócai, majd a požareváci béke után belőlük szervezik meg a tiszai, később a maros-dunai határőrvidéket. A szigorú katonai szervezetben élő szerbség kezdettől fogva kiváltságokban részesül, amely főként adómentességben, szabad vallásgyakorlásban, egyházi vezetőik szabad megválasztásában és kulturális autonómiában nyilvánul meg. Ezeket a kiváltságokat I. Lipót is megerősíti, ám amikor a török veszély elhárul, a magyar vármegyék nemesség mindent megtesz a dél-magyarországi szerbek előjogainak visszavonásáért, a jobbággyi terheknek rájuk történő kiterjesztéséért. Innen ered a magyar–szerb ellentét, amelyet a Habsburg uralkodók oly sikeresen ki tudtak használni mindkét nép érdekei ellen. Erre először II. Rákóczi Ferenc, majd a magyar szabadságharc idején került sor.

A kezdetben a magyar országgyűléshez folyamodó szerb megbízottak csakhamar belátják, hogy innen hiába várják jogos igényeik kielégítését. 1848. április 2-án még Pozsonyba indulnak, hogy a március 27-én Újvidéken, 30-án Rumán, a titeli sajkás zászlóalj tisztjei által pedig április 1–4-ig Zsablyán megtartott ülések követeléseit felvigyék, de az április 8-án átnyújtott petíciót másnap Kossuth elutasítja. (Ekkor hangzott el állítólag a végzetes mondat: „*Akkor hát döntsön közöttünk a kard!*” – amit Kossuth később már az emigrációban adott nyilatkozatában kerekentagad.)

Ezután követeléseiket a szerbek egyenesen öfelségének, a császárnak terjesztik elő, aki természetesen mindent kegyesen megígér. Az eleinte mérsékelt kérések (nemzetük és nemzeti nyelvük elismerése, anyanyelvük használata belső ügyekben és a feudális viszonyok felszámolása a határőrvidéken, valamint hogy „*joguk legyen nemzetgyűlésükből a nemzet kérelmét egyenesen öfelsége elé terjeszteni*”) később egyre súlyosabb követelésekké válnak. Szerém megye közgyűlése kéri az uralkodót, tagadja meg a magyar országgyűlés javaslatainak a szentesítését, évente tartandó gyűléseket és a katonai igazságszolgáltatásban az osztrák törvények bevezetését követelik. Egyidejűleg Matija Ban az önkormányzat kivívására és a horvátokkal való összefogásra biztatja a szerbeket az Ilija Garašanin szerbiai miniszterelnök által kidolgozott Načertanije szellemében (1844), amely már a délszláv területek egyesítését tűzte ki célul a Szerb Fejedelemség égisze alatt. Április 14-én a karlócai szerbek önálló szerb vajdaságot követelnek, immár magyar-ellenes jelszavakkal. A határozatokkal egyenesen a császárhoz fordulnak. Az újvidéki szerbek mintegy kétszázan nyilvánosan elégetik a magyar nyelvű anyakönyveket, majd szerb nemzeti színű kokárdákkal ékesítve felvonulást tartanak. Még ugyanezen a napon Josip Rajačić főpap május 13-ára bejelenti a szerb nemzetgyűlés összehívását. Ezen őt magát szerb pátriárkává, Stevan Šupljikac ezredest pedig vajdává választják. Főbizottság (Glavni odbor) alakul Đorđe Stratimirović elnökletével. Követelik az autonóm szerb vajdaság

létrehozását, amely a Szerémségen kívül a nagyikindai, a sajkás és az óbecsei kerületeket foglalná magába. Felszólítják a román lakosságot is a csatlakozásra, de a románok ezt elutasítják. A szerbek kiáltványt intéznek a délvidéki német, horvát, bunyevác és sokác lakossághoz, sőt a magyarokhoz is, majd a karlócai főbizottság április 15–17-i határozatait felterjesztik V. Ferdinándhoz jóváhagyás végett.

A magyar országgyűlés május végén határozattal eltörli a Temes menti határőrök kiváltságait, érvényteleníti a májusi karlócai határozatokat. Az uralkodó sem áll a szerbek mellé: a határvidék magyarországi szakaszát a magyar hadügyminisztérium alá rendeli, és jóváhagyja „a szerb-illir veszedelmes mozgalom” ellen szervezett „védősereg” felállítását.

Véres leszámolásra magyarok és szerbek között először április 24-én kerül sor a Torontál megyei Nagyikindán. Húsvét hétfőjén a Novak Radaković által

bár ezeket a megmozdulásokat még sikerül elfojtani (a kikindai felkelők közül tízet bitóra húztak), de a fegyveres összefüzeseknek ezzel nem lehetett elejét venni. Május végétől megkezdődnek a harcok a Délvidéken a magyar „védősereg” (népfelkelők és sorkatonaság), másrészt a szerb milícia (ha-

Csernovics Péter

tárörök) és az egyre tömegesebben beszívargó „szervianusok”, azaz a Szerb Fejedelemségből érkező önkéntesek között. Horvátországban a király által még márciusban bánná kinevezett, majd menesztett Jelašić altábornagy is katonai segítséggel biztatta őket.

Június 3-án Đorđe Stratimirović fegyverbe szólítja, és Újvidékre hívja a szerbeket, 6-án a titeli sajkások lövegeket zsákmányolnak. Ellenintézkedésként a kormány is katonaságot küld a Délvidékre. Ellátásukról a Bácskában Csernovics Péter (Arsenije pátriárka leszármazottja), a Bánságban Vukovics Sebő kormánybiztosok gondoskodnak. Az újvidéki képviselő-választás alkalmával is összetűzésre kerül sor, az eredmény három magyar és egy szerb halott. Hrabovszky János altábornagy Péterváradról sikertelenül kísérel meg a szerbek karlócai táborának elfoglalását. A Bánságban Fehértemplom közelében gyülekeznek a szerb erők, és Stratimirović kérésére Dreiham császári-királyi ezredes fel is fegyverzi őket, mire június utolsó napján megtámadják és felégetik a közeli Oláhszentmihályt (ma Románia).

Július elején mintegy 20 000 gyalo-

gos és 1500 lovas nemzetőr érkezik a Délvidékre. Visszafoglalják a szerbek által feldúlt Temesvajkócot (Versec közelében), majd Blomberg cs. k. ezredes megveri az Alibunár és Károlyfalva irányából támadó szerbeket. Kiss Ernőnek sikerül visszafoglalnia Écskát és Tiszatarost, majd hosszasan csatározik a Perlasz felől támadó Stratimirovićtal. A szerbek megrohanják és felégetik a románok lakta Újzorát, majd elfoglalják Pancsovát is.

A Bácskában sikerül a szerbeknek Titelen kívül Szenttamást is a kezükre keríteni, és több hónapon át innen indítanak támadásokat. A Római sáncokban táborozó szerbek június 16-ára virradó éjjel megtámadják Tiszaföldvárt, de visszaverik őket, akárcsak Futaknál a Čerevići szerbek támadását. A Földvár elleni újabb szerb támadás visszaverése után báró Bechtold altábornagy visszavonul, a tolnai nemzetőrök pedig dezertálnak a verbászi táborból.

Augusztus folyamán váltakozó szerencsével folynak a harcok. Verbász magyar védői háromszor is visszaverik a 2000 emberrel és nyolc ágyúval támadó Stratimirovićot, majd kudarcba fullad a szerbek első támadása Járek és Temerin ellen, másodszorra azonban sikerül elfoglalniuk és felégetniük a két német, illetőleg magyar lakta községet, s ezzel elvágni az összeköttetést Péterváraddal. A Bánságban az árközi és tamaslaki szerbek elfoglalják Nagynezsényt és Szárcsát, de Schiffer cs. kir. őrnagy visszafoglalja, és az utóbbit fel

Kiss Ernő

felizgatott tömeg a majorsági földek felosztását és a magyar zászló eltávolítását követeli. A kerületi bíró karhatalmat kért, de az érkező huszárszázadot a kaszát-kapát ragadó nép kiveri a városból, majd megtámadja a községházát, néhány tisztviselőt felkoncol, és kiengeti a rabokat. Rá két napra az eset Óbecsén is megismétlődik. Bár itt halálos áldozatról nem tudunk, de a tömeg megrohanja a községházát, megveri a tanácsnokokat, kiszabadít 300 rabot, lerombolja az épületet, kirabolja a pénztárt. S

Stevan Knicanin

is gyűjtja, mire a szerbek az éj leple alatt ismét visszafoglalják, sőt Ernőházát is felgyújtják. Schiffer viszont megint csak kiűzi őket. Vécsey beveszi és felégeti Tiszatarrost, majd visszahúzódik Kumánra. Sikerül megvédeni, majd fel is menteni Fehértemplomot Petar Bobalić szerb őrnagy csapataival szemben, majd Knićanin támadását is visszaverik. A szerbek sikertelenül támadják Ómoldovát is. Kiss Ernő Écskánál ver vissza egy szerb támadást, s végül Asbóth Lajos szétveri az ómoldovai szerb táborát. A szerbeknek csupán Istvánfalvánál (ma Románia) sikerül győzelmet aratniuk.

Szeptember 2-án zajlott le a hírneves perlaszi ütközet: Kiss Ernő és Vetter Antal csapatai szétverik a szerbek táborát, Perlasz, Farkas, Orlód, Tamáslaka és Újözora magyar kézre kerülnek. Ezért a győzelméért Kiss Ernő ezredes tábornoki előléptetésre terjesztik elő. Maderspach őrnagy a fehértemplomi helyőrséggel megszállja Körtédet és Kušićot, Varázsligetnél szétveri az ott táborozó szerb sereget. Knićanin 4000 emberrel és nyolc löveggel megtámadja Torontálvásárhelyt, megszállja Tamáslakát, Stefanović cs. kir. őrnagy csapatai pedig Perlaszt, Kis Ernő azonban visszafoglalja a falut, és elkergeti Stratimirovićot, aki erre Alsó- és Felsőaradit foglalja el, de ellenfele innen is kiveri, mire a szerbek annak eleméri kastélyát gyújtják fel. A temesőri szerb tábor katonái elfoglalják

Jám, Mélykastély, Krassószombat és Vajdák községeket (ma Románia), felégetik Ürményházát, Zöldest, Józseffalvát, majd megszállják Zichyfalvát is, de a fehértemplomi helyőrség ezek nagy részét visszaveszi. Vajdák-nál szétvernek egy szerb alakulatot is, a verseci nemzetőrök pedig, akiknek sikerül megakadályozniuk, hogy császári parancsnokuk a várat és az ágyúkat az ellenség kezére juttassa, Temesvajkócnál verik szét az Alibunár felől támadó szerbeket. Közben Magyarországon meghiúsul Jelašić támadása, az újonnan szervezett honvédsereg Pákozd-nál döntő csapást mér a számbeli fölényben levő ellenségre. *Így meghiúsul a horvát és szerb felkelő erők egyesítésének terve is, bár az ingadozó, bizonytalankodó magyar hadvezetés is elmulasztja, hogy a megvert horvát sereget felmorzsolja.*

Október folyamán enyhe magyar fölény alakul ki a déli hadszíntéren. A fehértemplomi magyar helyőrség Varázsligetnél szétveri a szerbek három századból és négy lövegből álló táborát, a zichyfalvi nemzetőrök elűzik a Szentjánost megszállva tartó szerbeket, majd az ellentámadást a verseci helyőrség visszaveri. Knićanin elfoglalja Zsigmondfalvát, de a magyarok elűzik. Nagyikindát sem sikerül bevenniük. Arad bevételére viszont a magyaroknak nem sikerül, de ostromgyűrűt vonnak köré.

A Bácskában is heves harcok dúl-

nak, a magyarok itt is védekezésre kényszerülnek: Bácsfeketehegynél a székely határőrök verik vissza a szenttamási szerbek támadását. Knićanin támadást indít Óbecse, Törökbecse és Nagyikinda elfoglalására, de Csuhalezredes sikeresen védi Törökbecsét, míg Damjanich serege Becséről fel nem menti. Az Óbecsét érő szerb támadást Fachk József ver vissza. Bácszörög és Temerin között is visszaverik a szerb támadást. Sikertelen békétárgyalások is folynak magyarok és szerbek között.

Novemberben Josip Rajačić pátriárka elnökletével megalakult a Szerb Vajdaság központi kormányzó szerve, a főbizottság (Glavni odbor), a magyar-szerb békétárgyalások végleg megszakadnak. Damjanichnak viszont sikerül elfoglalnia Temesőrt, s ezzel biztosítani a Fehértemplom-Versec útvonalat, amellyel a Bánság délkeleti része is a honvédsereg ellenőrzése alá kerül. Maderspach őrnagy beveszi az ördög-hidai szerb táborát, Kiss Pál őrnagy pedig megostromolja Károlyfalvát, de az Alibunárról érkező szerb csapatok elől kénytelen visszavonulni. A Bácskában tovább folynak a magyarok részére sikertelen harcok a bácsszörégi, szenttamási és turjai szerb sáncok áttöréséért, csupán a Tisza-földvár melletti Kálvária-hegyi szerb állásokat sikerül elfoglalni.

Decemberben a magyarok számára kedvezőtlenül alakult a politikai helyzet. V. Ferdinánd lemond, a kamarilla kiskorú unokaöccsét, Ferenc Józsefet ülteti a trónra. A bánsági harcok tovább folynak: Kiss Ernő koncentrált támadást indít tizezres alakulattal a tamáslaki erőd bevételére, de a szerb ellenállást csak akkor sikerül megtörnie, amikor Gergely János őrnagy hadosztálya Alibunárnál győzelmet arat, Damjanich pedig elfoglalja Károlyfalvát, és Knićanin ellentámadását visszaverve beveszik és felperzselik Árkodot. Knićanin a vesztes csata után Pancsovára vonul vissza, de a magyar sereg nem használja ki az alkalmat a város bevételére. Amikor kétheti késlekedés után gyengébb erőkkel támadást indítanak, a közben megerősödött szerb csapatok visszaverik azt. A hónap közepétől ugyanis a politikai helyzet a magyarok számára kedvezőtlenül alakul; Windischgrätz herceg ve-

Perlasz ostroma

zényletével intervenció hadsereg indul a magyar forradalom leverésére. A katonai vezetés is meginog, minthogy a magyar alkotmányra (V. Ferdinánd utasítása alapján) esküt tett cs. kir. tisztek, akik kijelentették, hogy osztrák tisztársaik ellen ugyan nem, de a szerb lázadók ellen hajlandóak harcolni és védelmezni a magyar hazát, most sorra lemondanak.

A Dunántúlt előzőnlő és Budát is elfoglaló császári haderő ellen össze kell vonni a honvédséget, így a Délvidék védtelen marad. 1849 januárjában megkezdődik a kiűrités, csak Szabadkán és Szegeden marad egy gyenge hadtest, Péterváradon, a Duna Gibraltárjának is nevezett erődtámaszt sikerül megtartani egészen a világosi fegyverletételig. Az új bécsi kormányzat által felbízott szerbek, akiknek I. Ferenc József Stadion belügyminiszter ellenjegyzésével „nemzeti beligazgatást” ígér, továbbá megerősíti tisztségükben Josip Rajačić pátriárkát és Šupljikac szerb vajdát (a sors iróniája, hogy a vajda nem sokáig örülhet a megtiszteltetésnek, mert tíz napra rá meghal), nagyobb ellenállás nélkül elfoglalják az általuk kikiáltott Szerb Vajdaságot. *Ahol ellenállásra találunk, azt a helységet kegyetlenül felégetik, magyar lakosságát kiirtják.* Ez történt Zentán is 1849. február 2-án; 11-én pedig elfoglalják Zombort. Márciusban az olomützi (Olomouc, Csehország) oktrojált alkotmány elismeri a Szerb Vajdaság különválását. Ekkor

azonban fordulat áll be a hadiszerencsében: Perczel Mór átveszi a mintegy 14 000 főt számláló déli hadsereg vezényletét, Gál László alezredes egy dandárral Bajmok és Szabadka között a kaponyiai csárda mellett vívott véres csatában megállítja a szerb előnyomulást, majd sorra elfoglalják Szőreget, Deszket, Szentivánt, Kiszombort, Ókánizsát, Zentát, Csantavérnél egyesül a magyar fősereggel, bevonulnak Óverbászra és Kulára, és áttörnek a Ferencsatorna gyenge védvonalát és elfoglalva Kiskért Perczel március 27-én már Pétervárad alá érkezik, amelyet Nugent tábornagy már hónapok óta hasztalan ostromol.

Áprilisban megindul a diadalmas tavaszi hadjárat, melynek során Buda és a Dunántúl is felszabadul. Április 3-án véres csata után, melyben a szerbek 2000, a magyarok 200 katonát veszítenek, elesik a mintegy fél éven át oly macacsul védelmezett Szenttamás (amelyet a szerbek ennek emlékére Srbobranra kereszteltek át; *braniti* = védelmezni). A csata után Perczel felgyújtja az akkor mintegy 10 000 lakosú várost, majd megtámadja és beveszi a Római sáncokat is, csupán a Titeli-fennsík elfoglalására tett többszöri kísérlet vall kudarcot. A hónap derekán támadás indul a Bánság visszavételére. 19-én elfoglalják a szerbek által védett Óbecsét, majd Ada és Padé között átkelnek a Tiszán, Homokrévénél, Basahídnál, Melence és Nagybecskerek között vívnak

Perczel Mór

győztes csatákat, s végül Perczel április 30-án bevonul Nagybecskerekre, majd Zombolyánál találkozik az Erdélyből érkező Bem tábornokkal. Közben Perczel Miklós ezredes visszaveri a Karlóca és Kamenica felől támadó császári csapatokat. *Május közepéig az egész Temesköz magyar kézre kerül, Temesvár kivételével.*

A nyár folyamán több kísérlet is történt Titel bevételére magyar, illetőleg Pétervárad elfoglalására császári részről, de egyaránt sikertelenül. Június végén Óbecse birtoklásáért folyik harc a IV. honvéddadtest és Jelačić serege között, amely Anton Vetter német származású honvéd altábornagy győzelmével ér véget, majd Guyon Richard ír származású honvédtábornok veri meg Kishegyesen Ottinger császári tábornok lovasdandárját. *A szerbek ismét hajlandóak béketárgyalásokba kezdeni, ám a hónap közepén megindult orosz intervenció lényegesen megváltoztatja a hadi helyzetet.* Guyon július 25-én megkezdte a Bácska kiűritését, augusztus 13-án pedig Görgey Világosnál leteszi a fegyvert. Szeptember 5-én feladják a péterváradit várat, s ezzel – egy hónappal az utolsó magyar erősség, Komárom feladása előtt – a Délvidéken elbukik a magyar szabadságharc.

A szerb felkelők elfoglalják Zombort

Mint láttuk, ennek a vereségnek egyik oka – az európai erőviszo-

nyoknak a magyar polgári forradalom és szabadságharc szempontjából kedvezőtlen volta mellett – a hazai nemzetiségekkel való megegyezés elmulasztásában keresendő. A szabadságharc jobbára kismesesi és polgári vezetése nem vette figyelembe az ország lakosságának több mint a felét kitevő nemzetiségek jobbára jogos és méltányos követeléseit, s ez idézte elő a forradalom erői egy részének az elforgácsolását, de a polgári lakosság körében is borzalmas anyagi károkat és emberéletek ezreinek a szükségtelen feláldozását. A legvéresebb és legkegyetlenebb harcokra és népirtásra sajnos éppen itt, a Délvidéken kerül sor, talán azért, mert a magyarországi nemzetiségek közül éppen az itt élő szerbek voltak a legöntudatosabbak, katonai szervezetük és önkormányzatuk is nekik volt a legfejlettebb és a legrégebb hagyományokra támaszkodó. Kérdés, hogy ennek – akárcsak a többi nemzetiség önrendelkezési jogának –

a magyar forradalom vezetői részéről történő elismerése esetén az események milyen fordulatot vettek volna. Tény, hogy ígéreteit a győztes Habsburg-hatalom is gyorsan visszavonta, úgyhogy a magyarok iránt ellenséges kofabeli szerb költő, Đura Jakšić is kénytelen volt megállapítani: „*Mi azt kaptuk jutalmul, amit a magyarok büntetésül.*” Hasonló lehangoló következtetésre jutott az első nagy szerb drámaíró, a bánsági születésű Jovan Sterija Popović is a szabadságharc idején és annak leverése után játszódó szatirikus drámájában, a Hazafiakban (Rodoljupci).

Meg kell azt is jegyeznünk, hogy a szerb értelmiség jó része nem volt ellenséges a szabadságharc iránt, sokan álltak a magyar honvédség és nemzetőrség soraiba. Az aradi tizenhárom vitéz között is volt két szerb nemzetiségű: Damjanich János és Knézich Károly honvédtábornokok, szerb származásúak voltak a Délvidékre küldött

forradalmi kormánybiztosok: Csernovits Péter, Arsenije pátriárka leszármazottja, Vukovics Sebő és Blagoevich Imre cs. kir. altábornagy is, aki cs. kir. törzstiszt léte 1848 végéig kitartott a magyar ügy mellett, amíg csak nem kellett választani az uralkodóhoz való hűség és a forradalom között. De itt vannak a honvédsereg szerb származású tisztjei: Greskovits Sándor, Herkalovics András, Josipovics Antal, Jovich Stefan, Karskovits János, Orsich István, Rapich Dániel, Szekulits István, továbbá Gorompatich és Svilar honvédek, hogy csak Nemeskürty Istvánnak „Kik érted haltak, szent világ-szabadság” c. könyvében található neveket soroljam fel.

S nem szabad megfeledkeznünk Jakov Ignjatovičről, a Szentendrén született szerb regényíróról, honvédtiszt-ről sem, akiről nemzettársai még mind a mai napig vitatkoznak, hogy áruló volt-e vagy sem. Mi tudjuk: nem volt áruló – a jó ügy mellé állt!

Szenttamás visszavétele

Szerbek a forradalomban 1848/1849-ben¹

Slavko GAVRILOVIĆ

Mivel a magyarok elleni fegyveres összeütközés elkerülhetetlenné vált, a Főbizottság felszólította a határőrtesteket és a katonákat, hogy a szerb nép védelmére Karlócára vonuljanak. Mivel sok szerémségi határőr és paraszt eleget tett ennek a felhívásnak, Karlócán és az Újvidék előtti Római sáncokon jelentősen megerősödtek a szerb hadállások, amelyekről Hrabovszky, részben eltűlözve a szerb erőket, értesítette a császárt és felhívta a figyelmét arra, hogy a szerb felkelők ugyan még mindig hűségesek hozzá mint uralkodójukhoz, de nagy gyűlöletet éreznek a magyar kormány iránt. A határ-örvidéken a mezeti munkálatokkal leálltak és „megsemmisült minden katonai hierarchia, fegyver és összeköttetés.”

Hrabovszky szerbek elleni fegyveres beavatkozásától attól való félelme akadályozta meg, hogy a parancsnoksága alatt álló császári seregek esetleg elutasítsák a határőröket, mint fegyvertársaik megtámadását. A szerb küldöttséggel való összetűzés után is még mindig hitt abban, hogy a „jó határvidéki népet” meg lehetne nyugtatni, ha a császár, akár az utolsó pillanatban is, a katonai határ-örvonalat visszahelyezné a bécsi Hadügy-minisztérium hatáskörébe. Szerinte csökkenne a feszültség a tartományokban, ha a határőrök lecsillapodnának és fokozatosan mindannyian könnyebben alárendelnék magukat a magyar kormánynak.²

A magyar kormány sürgetésére június 12-én reggel Hrabovszky katonai egységet irányított Karlovac elfoglalására és a Főbizottság szétverésére. Habár az első pillanatban pánik lett úrrá a szerbekben, Dorđe Stratimirovićnak mégis sikerült egy 30-40 szerbből álló katonai egység és a bátor Vule Crnogorac segítségével feltartóztatnia a császári-magyar katonaságot, majd ellentá-

madásba lendülni és visszakényszeríteni őket a péterváradai erődtérnybe. A harcúterén néhány tucat halott és sebesült maradt mindkét oldalon, valamint kb. tíz felgyújtott ház Karlóca külvárosában.³

Így kezdődött a szerb-magyar háború.

A karlováci támadás hírére a csónakos had egy része, amelyet Szerbia védelmére és a rend fenntartására Zemunba irányítottak, elhagyta a helyét és Karlócára sietett, ahol a Főbizottság rendelkezésére állt. A többi csónakos már korábban nyolc ágyú segítségével elfog-

Hrabovszky János báró, altábornagy, péterváradai főhadparancsnok

lalta a Római sáncok állásait. Ennek ellenére a titeli fegyverkészlet még mindig a zászlóalj parancsnokának ellenőrzése alatt állt, amelyet Hrabovszky hadnagy irányított. Stratimirović elhatározza, hogy megkaparintja a fegyverkészletet, ezért július 15-én a Dunav nevű gőzhajón 500 emberrel

Titelre megy, megdönti a parancsnokot, 140 ágyúcsövet, 2000 puskát, valamennyi csónakot és sok lőszerrel zsákmányol. Egész Sajkás és a vidéki szerb települései határozottan a szerb mozgalom mellé állnak; itt erős szerb állások alakulnak ki, Bácskában Sajkás válik a mozgalom központjává, Szenttamás pedig a Ferenc-csatornával a legkitoltabb, sokáig elfoglalhatatlan állása lesz.⁴

A péterváradai határőrezred harmadik zászlóalja engedetlenséget tanúsítva a mitrovicai parancsnokságnak, fegyverrel és lőszerrel Karlócára indul a szerb állások védelmére a magyarokkal szemben.

A Száva menti határsáv megszűnésével biztosítva volt a szabad út az önkénteseknek, de a garázdálkó csöcselének is. A szerb mozgalmat ellenző tisztek egy része elhagyta állásait és visszavonult az ezredből, a katolikus lakosság félelmében pedig a szerbiaiak eltávolítását követelte Mitrovicából. A Főbizottság küldöttei Mitrovicán nemzeti gárdát hoztak létre, nyomást gyakorolva az ezred parancsnokhelyettesére, Alavanja ezredesre, hogy mint szerb csatlakozzon népének mozgalomához, amit ő életének a kockáztatásával is elutasított, mert úgy vélte, hűségesnek kell maradnia a császárhoz és nem tévesztheti szem elől tiszti kötelezettségeit.⁵

Az ezred első zászlóalja abban az időben az olaszországi harcúterén tartózkodott, a másodikat, amit szintén oda-rendeltek, Horvátországban feltartóztatták a turopoljei magyarok megsemmisítésére. A szerb és horvát mozgalom kiáltványai és röpcédulái eljutottak az olaszországi határőrökig, amelyben felszólították őket, hogy hagyják el a harcútereket és az olasz szabadságharc elfojtása helyett inkább saját otthonukat védjék Vajdaságban. A zászlóalj parancsnokának, Puffer József őrnagynak sikerült megakadályoznia a határőrök visszatérését a hadi törvények keménységével fenyegetve meg a katonákat és a hozzátartozóikat.

Danilo Rastić ezredparancsnok, egyébként szlavóniai horvát, Jelašić párti, az udvarhoz hű személyiség engedelmeskedett a parancsnak, hogy a második zászlóaljat, amelyet eredetileg a turopoljei magyarok ellen irányítottak, Olaszországba vezesse, ám a híre, hogy

Hrabovszky megtámadta Karlócat, a határőrök között Teodor Bosnić parancsnokkal az élen lázadás tört ki, mire Jelašić bán engedélyezte, hogy Zágráb-ból visszatérjenek Mitrovicára. Amikor ez a zászlóalj július 7-én Mitrovicára érkezett, a Főbizottság küldöttei várták, s felkérték Rastićot és a határőröket, hogy csatlakozzanak a szerb katonasághoz, amit Rastić elutasított, mert úgy tűnt neki, hogy mindaz, ami a Szerémségben, azaz Vajdaságban történik, forradalmi jellegű. Noha Bosnić parancsnoknak július 10-én a határőrök két csoportját sikerült Karlovácra majd Szenttamásra vezetnie, ahol főerőkké váltak e döntő fontosságú stratégiai állás védelmezésében, s bár az ezred szétforgácsolódni látszott, és süllyedt, Rastić kitartóan a Főbizottság ellen foglalt állást, ami a bizottság küldötteit, Jakov Živanovićot és Adam Molovićot arra kényszerítette, hogy a nemzeti gárda segítségével elfoglalják a mitrovicai fegyverkészletet, majd ágyúkkal megtámadják a sörgyárban elbarikádózott katolikusokat, Rastić utolsó támaszait, és megadásra késztesék. Miután erre sor került, július 15-éről 16-ára virradó éjjel a tisztek többségével átszökött Szerbiába, onnan Vinkovcra, amely a hajós ezredek székhelye volt, és később

Délszláv granicsár

onnan akciót indított a szerb mozgalom ellen Szerémségben.

Az egész szerémségi katonai határozatot a Főbizottság kezére jutott, illetve a szerb forradalmi mozgalom hatalmi szerveinek s azok bizottságainak és albizottságainak az igazgatása alá került. A későbbiekben ez az övezet a mozgalom katonai erejének egyik fő erőforrásává vált. Jelašić bánnak köszönhetően az ezredet nem sikerült teljesen szétverni, egészen 1849 tavaszáig a népbizottsági hatalom uralkodott az egykori bürokratikus katonai mozgalom maradványai felett.⁶

A Főbizottság annak érdekében, hogy biztosítsa a szerémségi Duna mentén a magyar katonaság esetleg Bácskából irányított támadásai ellen, kénytelen volt a lehető leggyorsabban rendezni a helyzetet a szerémségi járási székhelyen, amely már nemzeti és magyar részre szakadt. A járási székhely középső és délkeleti részében a szerb nép a Főbizottság mellé állt, ami magával ragadta a járási székhely tisztviselőinek szerb nemzeti beállítottságú tagjait, annak ellenére, hogy közülük többen inkább Jelašić felé hajlottak, mint a karlováci „egzaltált” képviselők irányába. A járás északnyugati része, különösképpen Ilok-Vukovár-Tovarnik térségében, amely jobbára katolikus lakosságú volt, tartózkodó maradt vagy teljesen ellenségesen viszonyult a szerb és általában a nemzeti mozgalom iránt. Zsitvai, a járási székhely vezetőhelyettese és M. Rogulic arra törekedtek, hogy a katolikus lakosságot megnyerjék Magyarország részére, éket verve Vajdaság és Horvátország közé. Július második felében Jelašić bán megkísérelte egyesíteni a járási székhelyet és felújítani a hatalmi gépezetet mint a magyarokkal, mint pedig a Főbizottsággal, de a való helyzet olyan volt, hogy a népi áramlat a járási székhelyen Karlováccal való kompromisszumra kényszerült és gyakorlatilag az egész járási székhelyet a Főbizottság kezére adja. Amikor augusztus első felében Zsitvai, aki akkor már a magyar kormány felhatalmazott biztosa volt, megkísérelte a magyar hatalmat Vukovárról átterjeszteni az egész járási székhelyre, a Főbizottság a szerémségi határőrök segítségével közbelépett, megtámadta Tovarnikot, majd a hajósezreddel bevette Vukovárt, ezzel gyakorlatilag az egész szerémségi járási

székhelyet az uralma alá vonta, ami a szerb csapatoknak lehetővé tette az egész Duna menti vonal elfoglalását egészen Dályig, mi több, Eszékig is.

Vitathatatlan szerémségi győzelme ellenére a Főbizottságnak jelentős ne-

Šupljikac vajda

hézségei vannak a katolikus lakossággal mind a határörvidéken, mind a járási székhelyen. Ugyanakkor nézeteltérései támadtak a bánsági tanáccsal Zágrábban, amely annak ellenére, hogy szövetségese volt a Főbizottságnak, nehezen fogadta el annak hatalmát azon a területen, amely eddig a történelmi Szlavón Királysághoz, ezen keresztül a Hármaskirálysághoz, vagyis a bánsági hatósághoz tartozott.

Júliusban, amikor a magyarok elleni háború már javában dúlt, szűkessé vált a dél-bánati helyzet tisztázása is. Itt a szerb mozgalom nagy lendületet vett, de a nem szerb nemzetiség, valamint a járási katonai hatalmi szervek ellenséges magatartásába ütközött, melynek következtében bár megbénult a pancsovai körzeti bizottság akciója következtében, mégis a szerb mozgalom ellenségeinek központjává vált. Konstantin Peićić, a pancsovai bizottság elnöke és Đorđe Stratimirović, a Főbizottság nevében július 24-én kiáltvánnyal fordult a bánati nem szerb

közösséghez és tudatták, hogy minden régi hatalmi szervet megszüntetnek, pl. főparancsnokság, ezredparancsnokság, minden városi igazgatóság és járási székhely, amelyeket népbizottságok és albizottságok váltanak fel, élükön a pancsovai körzeti bizottsággal és a karlováci Főbizottsággal, amelyek parancsait elmentmondás nélkül be kell tartani. A szerb mozgalom ellenségeitől megkövetelték, hogy adják át fegyvereiket, és valamennyi nemzetiségnek megígérték saját nyelvük szabad használatát.

Mivel a 12. bánáti-német ezred tisztjei nem akartak csatlakozni a szerb mozgalomhoz, július 27-én az ezred főparancsnokságát feloszlatták, a tiszteket pedig letartóztatták és Zemunba vitték, továbbá feloszlatták a városi igazgatóságot és megszünt a tevékenysége Pancsován is. Sok katolikust (németeket és másokat) letartóztattak és közülük kb. 60-at előállítottak Zemunban. A szerb mozgalom minden ellenségét rögtönítélő bírósággal fenyegették meg.⁸

Ily módon 1848 júniusában és júliusában a szerb mozgalom Vajdaság azon területén, amelyet akkor felügyelt, megdöntötte vagy megbénította a régi feudális hatalom csaknem minden szervét, népbizottságokat alakított, mint a felázadt szerb nép hatalmi szerveit. Ez kétségteljes forradalmi változás volt és a hatalom szemszögéből nézve csupán a vajdasági szerbek esetében lehet népi és polgári forradalomról beszélni, amellyel 1848 tavaszán és nyarán nem találkozni más Duna menti népeknel. A kortársak közül erről legsokrétűbben Ivan Kukuljević tanúskodik, aki mint horvát Főbizottsági küldött a saját megfigyelései alapján a következőket jegyezte le:

„... A szerbek az általános elnyomó elleni küzdelmük során, felemelkedésük érdekében, megdöntötték mindazokat az adminisztratív formákat, amelyek szándékaikkal ellentétesek voltak, s olyan országos körülményeket alakítottak ki, amelyek a nép szellemével összhangban álltak. Ez az állapot teljes mértékben népi-demokratikusnak minősíthető.”

Miután megállapította, hogy a szerbeknél kevés nemes volt és az is elidegenedett a néptől, ugyanakkor a papság népi jellegű volt, az értelmiség viszont szolgálja a népet, Kukuljević végül a következőket hangsúlyozta:

„A régi formák megdöntésével és a

militarista rend megbuktatásával a bürokráciát sikerült kiküszöbölni; a megkérgesedett feudális törvényalkotási rendszer is kiiktatózott... Így látjuk a szerb Vajdaságot, amely az életképtelen, kihalt formából a legegyszerűbb és legtermészetesebb módon alakult át, s voltaképpen a népből nőtt ki magát.”⁹

A Karlovac ellen indított támadást követően 12 teljes napon keresztül mindkét fél, a császári Magyarország és Szerbia is lázasan fegyverkezett, katonai táborokat létesítettek, ezekben erősítéseket hoztak és az udvar előtt egymást vádolták a várt támogatás reményében. Június 16-án a császár a határőröket és a csónakosokat békére és engedelmesre szólította fel, valamint, hogy hagyják el a táborokat és szolgáltassák vissza az elszákmányolt ágyúkat, hogy ezzel rászolgálhassanak a császárra „kegyelmére és jóindulatára”. A Jelašić ellen irányuló császári kiáltvánnyal, valamint a határőrökhöz intézett felhívással P. Čarnojević biztosnak sikerült meggyőznie a Főbizottság tagjait és június 24-én rávette őket a tíznapos fegyverszünet megkötésére. Ezt a magyar kormány kívánatosnak tartotta a magyar népgyűlési választások miatt, ugyanakkor a szerbeknek is megfelelt az általános bizonytalanság miatt.

A mindkét oldalon fokozódó gyűlölet és elkeseredettség miatt a fegyverszünetet nem hosszabbították meg. Új-

vidéken a magyar népgyűlési választások során incidensre kerül sor, minek következtében vérengzés és terror érte a szerbeket a császári magyar katonaság részéről. Ebben a városban a szerb mozgalom hanyatlóban volt, de Čarnojević komisszárnak köszönhetően a szerb lakosságot megkímélték a vérengzéstől. A Római sáncok mindkét oldaláról lövöldöztek. Bánátban sem volt valódi béke.¹⁰

A fegyverszünet leteltével az ellenségeskedések kiújultak, véres hadjárat kezdődött Vajdaságban.

Ebben a háborúban a szerbek célja a szerb Vajdaság kivívása, kiváltságaik, az egyház, a nyelv és nemzeti intézményeik megőrzése. Úgy vélték, hogy a horvátokkal szövetkezve, a császári udvarral szemben formális lojalitást tanúsítva, valamint Szerbia katonai, anyagi és erkölcsi támogatása mellett ezt elérhetik. A magyar kormány céljait Szemere Bertalan miniszterelnök fogalmazta meg a legvilágosabban Szentkirályi Mórhoz, Bácska új biztosához augusztus 7-én intézett parancsában:

„A rác határőrök megmozdulását árulásnak tartjuk, amelyben nincs helye se békének, se alknak, se szövetségnek. (A mozgalom megsemmisítését) fegyverrel, vagy a rácok megadásra kényszerítésével kell elérni, vagy pedig át kellene adni az ország déli részét, amit egy magyar nem tesz meg és nem is tehet meg... Véleményem szerint a rác lázadás elfojtása az első lépés mind a

Rajačić pátriárka megáldja a szerb határőröket

horvát, mind az osztrák kérdés megoldására. Vivjátok ki a rácok feletti győzelmet, és jó eredményeket fogunk elérni. A győzelem nem helyettesíthető semmi mással."

Kossuth július 11-én a nemzetgyűléshez intézett beszédében a szerbekre vonatkozóan határozottan kijelentette: „Aki Magyarország területén külön államot akar létrehozni, az lázadó, akinek csak rögtönítélő bírósággal lehet válaszolni”. Miután megvádolta a szerbeket, hogy elvetették a számukra jóváhagyott kongresszus megtartását, ezenkívül törvénytelen népgyűlésen határozatokat hoztak Vajdaság létrehozásáról, Szerbiából garázdálkodó csapatokat engedtek be és megtagadták az engedelmséget a magyar kormánybiztosoknak, Kossuth azzal fenyegette meg őket, hogy amint elegendő hadsereget toboroz, sasként csap le rájuk és megsemmisíti őket. A fegyverszünetet javasolt felszólalásokra kijelentette: „Nem várunk a fegyverszünetre, ellenkezőleg, várjuk a hírt a csatáról és a győzelemről.” Kossuth állítólag megvetéssel hozzáfűzte még a következőket: „Ezek a szerbek meg rácok népnek nevezik magukat, holott csak egy rablóbanda! Nem jöhet szóba semmilyen tárgyalás, a rablóknak rögtönítélő bíróság jár”.

Kossuth beszédét követően a nemzetgyűlés megszavazta a 200 000 katonából álló hadsereg felállítását, valamint 22 millió forintos kölcsönt a kitűzött cél megvalósítására.¹¹

Jelašić bán bizonytalan állásfoglalása a szerb mozgalommal kapcsolatban, vagyis annak elkerülése, hogy mint szerb szövetséges szembeszálljon a magyarokkal, ezenfelül az a szándéka, hogy visszahelyezze tisztségükbe az elkergetett szerémségi tiszteket és vármegye urakat, arra ösztönözte a szerb mozgalom vezetőit, hogy a vajdasági eseményekben többszörösen érdekelt belgrádi kormánytól kérjen segítséget a hadakozáshoz.

Közvetlenül a májusi népgyűlés után egy Zemunon átutazó magyar ügynök feljegyezte, hogy „sok a Belgráddal való közösködés”, valamint, a szerbiaiak fegyveres segítséget ígérve a magyarok ellen biztatják a zemuniakat. A szerbek mind nagyobb veszélyeztetettségét látva, Stratimirović május 20-án Aleksandar Karađorđevićhez és Stevan Petrović Knićaninhoz fordult „nézetegyeztetésért és segítségért”, hangoztatva, hogy „elérkezett a pillanat, amikor eldől a szerb jövő”. Mivel Knićanin és Garašanin Kragujevácon tartózkodtak, a belgrádi tanácsadók tartották a közvetlen kapcsolatot a vajdasági szerbekkel, elsősorban is az említettek-hez közelálló Knićanin. Aleksandar Knićaninhoz intézett május 22-i levelében örömet fejezte ki az „odaát élő szerb testvérek” ügye iránti jó indulatáért, de megállapította, hogy a dolgok zavarba ejtették a felkészületlenségük miatt, ennél fogva szükséges, hogy Knićanin, mint addig, tanácsokkal lássa el őket, hiszen csak

neki van „pontos áttekintése a vajdasági történeésekről”. Garašanin is hasonló tartalmú levéllel fordult Stefan Stefanović Tenkához, hogy „részvételével” járuljon hozzá az odaát élő szerbek ügyéhez, ami most hasznos lehet számukra, később pedig az egész szerbségnek. Május 29-én Garašanin azt írta Stratimirovićnak, hogy ő, valamint a knéz és az egész szerb nép a vajdasági szerbek ügyét a sajátjuknak tekintik, és megsegítésükre nem vonakodnak áldozatokat hozni. Stojan Simićnek, a vajdasági szerbek megsegítésére tett javaslatát méltányolva, Garašanin május 9-én kijelentette, hogy el kell ismerni, veszélyes vállalkozásokra éppen a szerb kormány készítette őket. Egyetértett a látszólag kölcsönként felajánlott pénzbeli segéllyel, a fegyverben, lőszerben és önkéntesekben nyújtott támogatással, de oly módon, hogy az a legkevésbé kompromittálja Szerbiát.

Garašanin attól tartott, hogy a vajdasági szerbek esetleg kiegészzenek a magyarokkal, vagy Miloš és Mihajlo Obrenovićhez fordulnak. Ezért arra törekedett, hogy Miloš Ljudevit Gaj, Mihajlót pedig Stratimirović révén semlegesítse, noha ez utóbbi félreérthetetlenül rokonszenvezett a volt knézzel.¹² Május elején Szerbiából egyének és csoportok jártak át Szerémségbe és Bánátba, s a támadás idején, június 12-én, közülük többen Karlovácon tartózkodtak. Ezt követően megkezdődött az önkéntesek szervezett küldése, amit személyesen Ilija Garašanin felügyelt. Körlevelekben arra ösztönözte a szerbiai körzeti biztosokat, hogy személyesen vegyenek részt a toborzásban és Vajdaságba csak olyan önkéntesek küldjenek, akik nem kompromittálják Szerbiát, tekintettel, hogy korábban sokan raboltak és garázdálkodtak.

Az önkéntesek élén július folyamán Stanojlo Petrović ezredes, augusztus 5-e után pedig S. P. Knićanin állami tanácsadó és hadvezér állt, akit a kormány csak azután engedett át, miután kilépett az állami szolgálatból. Kérését, hogy még július elején Vajdaságba mehesse, elutasították, mert a knéz és Garašanin nem kívánták azt a benyomást kelteni, hogy Szerbia nyíltan beleavatkozik az ausztriai szerbek ügyébe, augusztusban viszont már ők sürgették, hogy Knićanin minél előbb a Vajda-

Szerbiánusok átkelése a Dunán

Damjanich János híres

III. zászlóaljának egyik veres siphása

ságba menjen, éppen az olyan híresztelések miatt, hogy Obrenovićék is oda készülnek, ami más irányba terelhetne volna a fejleményeket.¹⁷

Mire Knićanin átment Vajdaságba, a szerb katonai táborok és a felkelőkből álló hadsereg létrehozása lényegében már befejeződött, ami a Főbizottság sikerének számított, vagyis a katonai részleg és Stratimirović hadvezér rátermettségét jelentette. Ezt követték az első győzelmek, de a vereségek is.

Az első központi katonai tábor nem sokkal a májusi népgyűlést követően alakult meg Karlovácon. Ez fogadta be a pétervárad ezred határeireit, a szerémségi járási székhely parasztjai és a Szerbiából érkezett önkénteseket. Feladatuk a pétervárad erőd blokádjá volt, ugyanakkor itt képezték ki a mozgósítottakat, akiket a bácskai és a bánati csataterekre vezényeltek. Itt voltak a lőszerraktárak, a fegyverjavító műhelyek, a pékség, a kórház és az egyéb olyan szolgálatok, amelyek háborúban nélkülözhetetlenek.

Az erőd nyugati oldalán, Kamenicán, Čerevićen és Bánostoron felállított szerb katonai táboroknak, az erőd blokádján kívül semlegesíteniük kellett a futaki és a palánkai magyar katonai táborok esetleges akcióit, lehetetlenné tenniük az erőd kapcsolatát a Dunán

Magyarországgal. A Duna mentén más helyeken is voltak szerb táborok; Ilokon, Sotinban, Vukováron, Dályon és Slankamenon, a hátsószámban pedig Bukovcin, Majdánon, Banstolon és Šiden. A pétervárad katonasággal való kisebb összetűzéseken kívül a Duna menti táborok augusztus első tíz napjában kénytelenek voltak tűzharcba keveredni a „Mészáros” nevű magyar hadihajóval is, amely Vukovártól keletre a Dunán cirkált és veszélyeztette őket.

A táborokban a hadsereg zömét a parasztokból kikerült nemzeti katonaság képezte, akiket nyolc naponként váltottak le és többnyire a „saját ruhájukban, a saját kenyerekben” csatáztak. E katonák körében nehéz volt fenntartani a fegyelmet, a mezői munkák idején gyakran tömegesen megszöktek, így a népi bizottságoknak és albizottságoknak gyakran meggyűlt a bajuk velük. Júliusban és augusztusban a magyarok elleni harcok irányítását az Ilok-Vukovár-Šid térségben a Főbizottság és Jelašić bízalmas embere, a köpönyegforgató Joksim Nović vette át, aki a szerb önkéntesek kisebb csoportjával zűrzavart váltott ki a nép körében, tovább fokozva a katolikus lakosság elégedetlenségét a szerb mozgalommal szemben. A fenyegetések és feljelentések miatt Nović leváltása elkerülhetlenné vált, a szerbiaiak pedig visszavo-

nultak a karlováci táborba. Az anarchia elemei mindenütt tapasztalhatók voltak, s az osztályharc erőssége nem csökkent, sőt időről időre inkább támadásba csapott át az egykori földbirtokosok, árendások és kolostorok vagyona ellen, vagyis a háborús terhek elosztása összetűzéseket eredményezett a szegények és a gazdagabbak között.¹⁸

Mindezek ellenére a Szerbiára támaszkodó Szerémség a bácskai és bánati frontok szilárd háttere és katonai erőforrása maradt.

A szerbek tábor

Knićanin Szenttamás ostrománál

Miután Újvidéken megakadályozták a szerb mozgalom terjedését, és a magyarok szilárdan tartották Bácska északi és északnyugati részét, a szerbek csak Sajkással, Szenttamással, valamint a Ferenc-esatorna és a Római sáncok körüli állásokkal rendelkeztek. A magyarok erős támogatásra találtak Új-Futakon és más német lakosú településeken. Legerősebb bácskai állásaik Temerin, Verbász, Ó- és Új-Kér, Jarek és Földvár, a mélyebb háttérben pedig Zenta, Zombor, Szabadka és Szeged. Bánátban a magyar katonaság legfontosabb támaszpontja Becskerek, Versec és Fehértemplom volt, ahol a nem szerb, főleg a német lakosság viszonyult viszonyult a szerb mozgalomhoz. A szerbek számára a legnagyobb veszélyt Becskerek jelentette, ahonnan a magyar katonaság a bánáti mozgalom fő bázisát,

Sajkás egy részét és a pancsovai térséget veszélyeztette. Emiatt a szerbek kénytelenek voltak megszilárdítani katonai táborait a három város irányába, mégpedig Deliblatónál, Perleznél, Tomaševácnál, Jarkovácnál, Alibunárnál, Stražánál és Vračevgajnál.

(Fordította: Lippai Livia)

Jegyzetek

¹ *Istraživanja 5* (Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju), Novi Sad, 1976. Részlet a szerző hosszabb tanulmányából.

² Uo. 391, 393394.

³ *Grada*, 398, 402403; S. Kaper S. Zdravković, nav. delo, 7883.

⁴ *Grada*, 403, 406; S. Kaper S. Zdravković, nav. delo, 8485; L. Čelap, *Zemun u srp. pokretu*, 35.

⁵ S. Gavrilović, *Srem u revoluciji*, 152153.

⁶ J. Puffer, *Skizze der Ereignisse an der untern Donau in den Jahren 1848/49 mit besonderer Beziehung auf das Peterwardeiner Regiment*, Wien 1852, 343; S. Gavrilović, *Srem u revoluciji*, 150170; Isti, *Sremska Mitrovica*, 107110.

⁷ S. Gavrilović, *Srem u revoluciji*, 170198.

⁸ M. Tomandl, *Uloga dra Konst. Pečića*, 6768.

⁹ V. Bogdanov, *Društvene i polit. borbe*, 133134.

¹⁰ *Grada*, 406407, 434437; S. Kaper S. Zdravković, nav. delo, 8490; D. Popović, nav. delo, 3643.

¹¹ J. Thim, *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története II*, Budapest 1930 (kérte: Thim), 604605; *Grada*, 482483; S. Kaper S. Zdravković, nav. delo 94.

¹² *Grada*, 298, 303304, 314.

¹³ G. Jakšić, *Prepiska I. Garašanina*, 146, 157, 170173, 190.

¹⁴ Isti, 175, 183, 190, 198, 210, 221, 226227; D. Pavlović, nav. delo, 5859.

¹⁵ S. Gavrilović, *Srem u revoluciji*, 178226, 234272.

Damjanich győzelme az alibunári ütközetben

Éjjeli madarak (2.)

Franz HUTTERER

Hajnali derengésben köd ült meg a nádas, sűrűn gomolyogva vonult a töltésen keresztül a homoksziget felé és tovább a folyam felé. A vadlibák serege is kezdett elfogyni. Az utolsó vonulatok mindjobban széthúzódtak, a reggeli fényben világosan látható volt hosszú előrenyújtott nyakuk, kifeszített szárnyuk, csapásuk hallhatóbb, rikoltásuk kétségbeesettebb. Ezek a késeiek voltak, akik tévováztak, induljanak-e? Milyen magasan repülnek a vadlibák és milyen messzire jutnak?

„Hihetetlen”, mondta az öreg Nikola. „Köröznek, bizonytalanok lettek, eltájolódtak”. A Duna felett hirtelen nyugatra fordultak, a folyam árjával szemben nagy ívet írtak le a begecsi nádas felett és ismét a töltés felé repülve, veszítve a magasságból, a platánsorok felett kerestek leszállást. Elnyújtott háák kiáltások. Olyan közel szálltak deda Nikolához, hogy pontosan fel tudta ismerni a hatalmas gúnárt az élen, majd a második vezetőt és utána a szélesedő éket, melynek egyik szára hosszabb volt mint a másik. Szárnycsapásaik hulláma hozzáért, a csónak himbálózott. A víz hozzácsapódott. Még egyszer felemelkedtek a magasba, mintha utolsó erőfeszítéssel megmenekülhetnének.

Deda Nikola felemelkedett a csónakban, látnia kellett mit akarnak. Ez az ő világa volt, amelyre lecsaptak. Itt ismerte a víziárkokat, a lápos mezőket, labirintusokat, a mély és sekély helyeket, a kigyólyukakat és a szigeterdőket. A felület mindenütt más színű volt és a szél, ha betévedt a nádasba, másképp füttyült a végeken, másképp a közepén és másképp nyugaton, ahol a töltésen túl kezdődött a Duna, a nagy. Száz hangja volt

a nádasnak. De olyan hatalmas mint a vadlibák kiáltozása, amelyek felettel elhúztak, nem volt még a téli hóviharkor sem. A vadlibák eltűntek a legelők mögött, amelyek fél vízben, fél parton voltak. Alföldeken, a szőlőskertek mögött még állt a kukorica, melyet a parasztok még nem törtek le. Túl gyorsan menekültek el, egy éjszaka, anélkül, hogy fejüket visszafordították volna. Aki letér az útról, el van veszve. Deda Nikola vadul elszánta, hogy elzavarja a vadlibákat. Nem volt szabad maradniuk. Sokszor volt már röpükben átmeneti célpontjuk a nádas. Ebben az évben egy sem maradt a nádasban. Mert senkinek sem volt szabad látnia, hogy mi történik a nádasban. A vadlibáknak sem.

Amikor nagypapa visszajött, imbolygott, arca véres volt és össze volt verve. Sirt. Ótatát Martin még sohasem látta sírni. Dermedten állt az ajtó mellett. Amit látott, nem látta. Amit hallott, nem hallotta. Égett az arca, a homloka és a füle. Nyelve szájpaddal ragadt. Képek emlékezete üregeiben az örökkévalóságig. Egész hátul a kikövezett gang, előbb piros téglák, majd két lépcsősor, oszlopok az udvar felé és egy fél kész fal a nyári konyhánál. A fal mellett pad, az asztal székekkel, kocka kő az ajtóig, amely előtt állt. Semmi sem volt fontosabb mint a kockák elhelyezése, a színük és a számuk. Tizenkettő. Minden sorban tizenkét lap. Ennyiből jött ki a minta. Ez fontos volt. A következő sor. Miért tizenkettő? Hány sor van a nyári konyhától az ajtóig? És hirtelen minden eltűnt. Nem volt gang, nem volt épített nyári tűzhely, kőpadló, tizenkettő vagy tizenegy. A kép közepén nagypapa, nem moz-

Újvidék
a századelőn

dult, nincs véres arc, nincsenek könnyek, ránézett, mintha beszélni akart volna, de nem mondott semmit. Kép. Az idő megállt. Miért ne állna meg? Az ajtó az ajtó, a gang az gang, az udvar az udvar. És a kép közepén ótati. Vér nélkül, könnyek nélkül. Kíváncsi pillantással, ha vele beszélt. Martin minden beszélgetést meg fog őrizni, minden képet, minden mozdulatot. Hogyan állt meg nagypapa az utcán, a sarkon, az üzlet előtt. „Gemischtwarenhandlung” állt rajta. És alatta „Mešovita trgovina” az ország nyelvén, amelyhez tartoztak. Vagy „Vegyeskerekedés”, a másik ország nyelvén, amelyhez valamikor nagypapa tartozott, amikor még nem volt háború. Azután volt egy háború, majd nem volt háború s azután ismét volt háború. Amikor anyja az egyszerűen az iskolában magyarul tanulta és csendben még ma is magyarul számolt, mielőtt az eredményt a saját sváb nyelvén kimondta volna. Háború, nem háború és megint háború. Tizenkét lap vagy tizenegy. Amikor nagypapa a sarkon a bolt előtt állt, a kereszteződésnél, szétvetett lábakkal, kezét a hátán összefonva, és ő mellette állt, rövid lábait szétvetve, kezeit szintén hátra téve, mindenben utánozva őt, fejét magasra emelte a nap felé, a szél ellenében, vagy éppen a finom lisztes por felé,

amely a lovaskocsik nyomában felemelkedett, vagy amikor a nyájak reggel a legelőre vonultak, vagy este amikor hazatértek. Amikor nagyapa lenézett rá kíváncsian, hogyan nő, napról-napra, képtől-képig, szótól-szóig.

Az idő nem állt meg. Martin látta amint nagyapja imbolyogva elmegy mellette. Arca véres és könnyes, szeme bedagadva, majdnem csukva. Egy szava, egy pillantása sincs számára. Kezével tapogatózva bement a szobába, a kerek asztalon túl ért el és esett a díványra, fedetlen fejjel, a kalapját bizonyára elvesztette, kabátja gallérjánál véres, nadrágja bepiszkolódott és nedves. És nincs cipője. Martin csak most szörnyedt el. Ótatinak nem volt cipő a lábán. Amint ott feküdt, sárcsomók lógtak a harisnyáján. Martin az ajtóban állt. Attól a pillanattól ahogy meglátta, hogy nagyapja az udvarból a gang felől jött, követte lépéseinek nyomát addig a pillanatig, amikor észrevette, hogy nagyapja cipő nélkül a díványon feküdt, csak lassan fordult, lába hegyét mint egy óra mutatóját a nagyapja felé fordította, anélkül, hogy helyét az ajtóban elhagyta volna. Képek egész sora, mely nem vált filmmé, semmi mozgás, csak egyes megmerevedett állomások, mind önmagában kezdet és vég és középpont. Az idő majd mindezt elképzeléssé formálja. A pillanat nem tartalmazott mást mint a csendet. Nagyapa a díványon, Martin az ajtóban. A sarokban viszszafelelve, a faltól nem tudott tovább menni, az anya. Nagyanya a hálószoba ajtajában, takaróval a kezében, a következő pillanatban majd betakarja nagyapát. És húga, a legfiatalabb, alig négy éves, az egyedüli aki sír. Csak neki nem vette el a kép a hangját. Maradhatott volna minden így, mint egy panoptikum. Ha az emberek nem jöttek volna vissza ez alkalommal anélkül, hogy becsapták volna az ajtót, most ismerték a járását. Martint félre tolták,

nagyapát felszólították, hogy keljen fel és menjen velük. Gyorsan.

Az öreg Nikola odakötötte a csónakot a stéghez. A kis öbölben, a Mileva közelében, a töltés melletti kocsmánál, sekély lett a víz, iszapos a part és csak utána következett a szárazföld. Keskeny, bevetetlen szérű, nádasfű, homokos talaj, kitéve áradásoknak. Azután egy kis emelkedés, ritkán ültetett kukoricával, a csövek még a szárazon, és kicsit magasabban, a házak közelében, melyek a főútcán álltak s szőlőskertek. Hetekkel előbb kezdődött a szüret, utolsó kísérlet a világ rendjének megtartására. Elkezdődött de nem fejeződött be. Mint vastag fekete felhők szálltak a varjak alá a szőlőkbe.

Elérve a kunyhót hangokat hallott. A helységből emberek jöttek, akiket hangjukról megismert és olyanok, akiket hallgatásukról ismert fel. Az is ott volt, aki a grófnőről kérdezősködött tőle, fegyverrel, töltényes övvel és az ötágú csillaggal. A szőlők felől jöttek és a nádas felé tartottak. Elöl a hallgatók, utánuk a beszélők. Az öreg Nikola tudta mi fog történni. A nádas szemelték ki, a sekély öblöt.

A lövések után hirtelen felrepültek a vadlibák, azok melyeket keresett, lármázva emelkedtek a magasba, elől a gúnár, utána a másodvezető, mindketten elől, gyorsan kialakult az ék, két szára széthúzódott, az egyik hosszabb mint a másik. Gyorsan magasban voltak, átrepültek a nádas, elérték a töltést, A Kis-Dunát, a homokszigetet és a folyót, a hatalmast. Utánuk nézett és megint érezte vonulásuk titkát, melyet nem tudott megmagyarázni. Nagyon valószínű, hogy megtalálták irányukat.

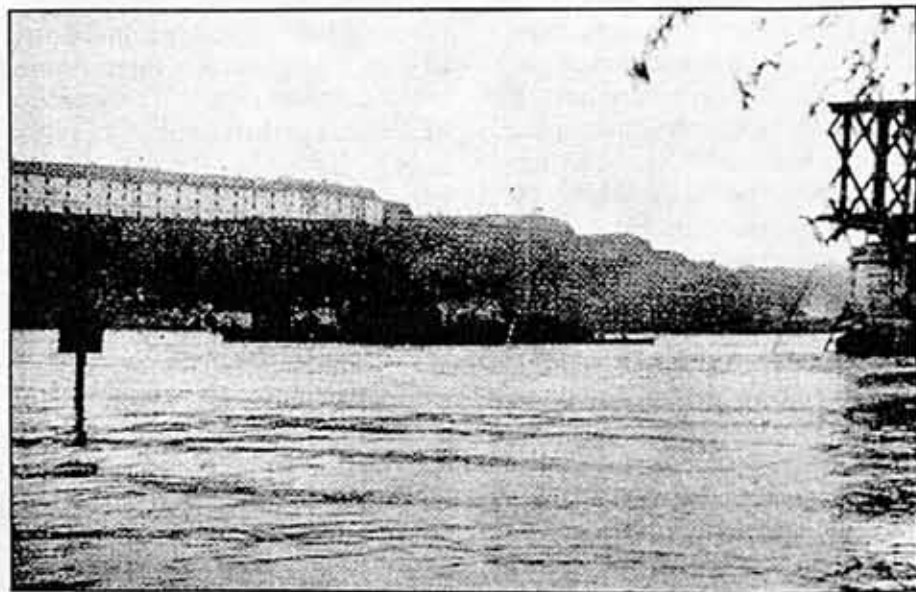
„És megmenekültek”, mondta szintén hirtelen a fiatal Martin, aki mellettem ült és türelmesen végighallgatta a történetet.

„Igen” mondtam én. „Megmenekültek”.

„És a nagyapa” akarta mégis tudni, behálózva és bevonva egy olyan valóságba, melyet egyáltalán nem tudott megérteni.

„Ótati”, mondtam én, „elrepült velük. Miért ne repülhetne?”

(fordította dr. Hegedűs Kovácsécs Katalin)

A péterváradai vár, előtte az újvidék-péterváradai híd felrobbantott roncsai

Ómoravica történetéből

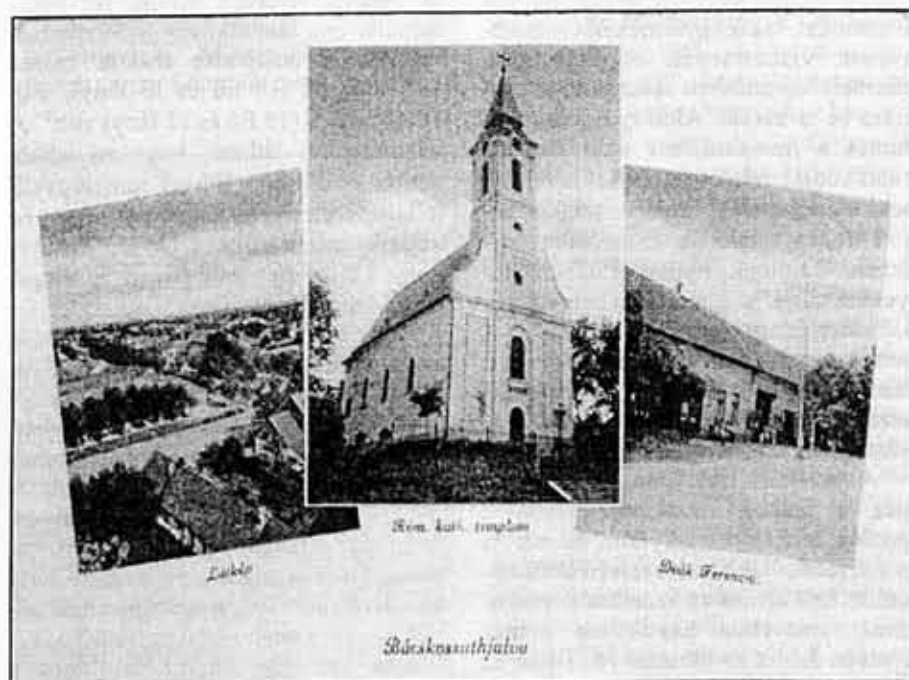
A falu újraterelítésének 210. évfordulója kapcsán* (2.)

MAGYAR László

Térjünk ki bővebben az oktatásra. A szabadságharc bukása után nem indulhatott meg nyomban a tanítás az ómoravicai iskolában. Tanítót is nehéz volt alkalmazni, mert „a tanuló ifjúság tartván a besorozástól”, nem mert beiratkozni. Azonban mégis szüksége volt a településnek a pacséri Martini József-re, később a többi tanító segítségére is. A szabadkai levéltár néhány iratából kitűnik, hogy az ómoravicai iskolák 1851-ben a bajai felsőjáráshoz (Bajaer Oberbezirk) tartoztak. Buzás András bíró 1851 április végén kimutatást küld a helység tanulóiról, tanítóiról és az iskolaépületekről. A református fiúiskola 240 tanulója Martinyi (igy!) József oktatja, aki 1850-ben kezdett tanítani. A helység másik két tanítójához hasonlóan ő is élvezheti fizetése mellett a természetbeni járandóságot. Az iskola tantárgyai a következők: földrajz, történelem, vallás, tan, erkölcs, számítás (a kimutatás nem tartalmazza az írást és olvasást!). A tanítás de. 8-11 óra és du. 14-17 óra között folyt. A református leányiskola 188 tanulójának igazgatója szintén Herczeg Ferenc lelkész; a tanító Borsi János, aki szolgálati idejét még 1813-ban kezdte (nem Ómoravicán!). A tantárgyak között az írás és a természet is szerepel. Jacob Maison katolikus lelkész és igazgató iskolájában 45 fiú és 36 leány tanul, s Onodi Ferenc látja el a tanító teendőit, akit a kalocsai érsekség részesít anyagi támogatásban. Az iskola tantárgyai: vallás, földrajz, kis biblia, természet, Magyarország történelme, olvasás, írás, számítás. Az iskolaépületek kijavítása, az osztályok berendezése lendületesebb fejlődést szavatol. 1852-től már a tanítók fizetésének módján is változtattak. Az új díj-

levél évi 100 pengő forintot, 32 pesti mérő búzát, 25 pesti mérő árpát, 1/4 telek földet, szalmát és lakást biztosított egy-egy tanító számára. „A 48-as időket követő önkényuralomnak, a Bach korszaknak, sok vétke mellett üdvös intézkedése volt, hogy a népnevelésre nagy súlyt fektetett. Szigorúan megkövetelte, hogy az iskolakötelesek isko-

szabadkai levéltár iratait s az alábbiakban újabb adatokat fűzünk az elmondottakhoz. 1859-ben Ómoravicán három népiskola (két református és egy katolikus) működött. A református iskolát 1788-ban létesítették. E felekezeti iskolák (az 1850-es évek végén) két-két osztállyal működnek. A ref. iskola 443 tanulója négy, a katolikus iskola 77 tanulója pedig egy tanító oktatja. Az oktatás heti öt napon harminc órával folyik. Buzás András bíró 1855 decemberében a helység következő iskoláiról ad jelentést: katolikus, református (első és második osztállyal), református leány (első és második osztállyal) és az izraelita (zsidó-) iskola. Az iskolaköteles tanulók száma a katolikus iskolában 93, a református iskolában 279, a református leányiskolában 283, az izraelita iskolában 21 tanuló. Ezután a községi bíró megküldi Ómoravica iskoláinak heti kimutatását az 1856 január és augusztus közötti időszakra. Részletes betekintést nyerhetünk a tanulók létszámáról, a

lába járjanak. Ennek a szigorúságnak volt a következménye, hogy nálunk is 280-ra emelkedett az iskolásfiúk száma” – olvasható Dévény Lajos és Gyarmati Sándor: Nagyidők sodrában című könyvében, amely „A sztáramoravicai református keresztyén egyház és község történetét” öleli fel 1786 és 1936 között.

Időközben alaposabban szemügyre vettük az Ormos-féle helységnevtár és a

kimaradásokról, annak okairól stb. A katolikus iskolát 65, a zsidóiskolát 21, a református iskolákat egyenként átlag kb. 100 tanuló látogatja. Sok gyerek a szülők hanyagsága, vagy betegsége folytán marad távol az iskolától. A tanulók leggyakoribb betegségei: vál-tóláz, megfázás, torokfájás, fagydaganat, hideglelés, szembetegség, himlő... 1856-ban a katolikus iskolának Szedlák

István mezőgazda a tanfelügyelője, míg a német nyelvű zsidóiskolának Philipp Bergel kereskedő. Az iskolák 1857 január havi kimutatása¹⁷: Arady Ferenc tanító katolikus vegyes osztályát 60 tanuló látogatja (tanköteles 67). A református magyar alsó leányiskolát Inotai János tanító vezeti. A beírt 93 tanuló közül 70 látogatja a tanítást. A református magyar felső leányiskola tanítója Borsi János és a 110 tanköteles közül 80 jár az osztályba. A ref. magyar felső fiúiskolát Papp István tanító oktatja, s a beírt 112 diák közül 98 jár rendszeresen. Míg a másik ref. magyar felső fiúiskola tanítója Almásy Sándor (1856-ban három évre nevezték ki). Itt 128 tanuló látogatja az osztályt a 140 tanköteles közül. Az izraelita iskola vegyes osztályát Moritz Kohn és Isak Grünberger tanítók vezetik s a beírt 30 tanuló közül 26 jár rendszeresen iskolába. A diákok „vörös himlő, torokfájás, orrsebesedés, hideglelés, köhögés” miatt hiányoztak az iskolából. A hatóság igyekszik az iskolai rendfenntartást kezében tartani. Azokat a szülőket, akik gyermekeiket önkényesen visszatartják az iskolából, pénzbeli büntetésben részesítik, sőt 48 órára be is zárják. Almásy Sándor ref. tanítót a munkaidőben való italozás miatt vonják felelősségre. Azt is felrója neki a csendőrség, amiért asztalán vágott dohányt találtak és szobája rendetlen. Tanítónk nyilatkozatában helyesnek tartja, ha a tanulókat naponta rövid időre felügyelet nélkül hagyják... A herbatea pedig nem tévesztendő össze a szeszes itallal! Almásy tanító csak nehezen ússza meg büntetés nélkül a kellemetlen ügyet.

A levéltári iratokban olvashatunk még a tanítók fizetésemeléséről, a tanulók tankönyvségélyéről, az iskola bővítéséről, újabb tanító felvételéről stb. Külön kell szólni az izraelita népiskoláról, amelyben kezdetben német nyelven folyik az oktatás. 1853-ban az iskola építésére 600 forintot költöttek. 1855 szeptemberében az izraelita népiskola igazgatói állására Fratriss Lőrinc lelkészt nevezi ki a zombori kerületi hatóság. A két tanteremben napi nyolc órával – délelőtt és délután – folyik a tanítás, míg a katolikus iskolában csak öt órával. A kerületi hatóság 1857 februárjában jelenti, hogy nem gördít akadályt a két izraelita tanító: Moritz Kohn és Isak Grünberger

kinevezése elé. Egyelőre Grünbergerről annyit sikerült kideríteni, hogy 1828. január 15-én született Csehországban s iskoláit Zomborban fejezi be 1856. július 25-én, majd 1857. március 5-én Ómoravicára nevezi ki, ahol az első, második és harmadik osztályban tanított. Beszél németül, csehül és egy kicsit magyarul. Évi fizetése 350, később 367 forint és 50 krajcár; természetbeni járandóság öt nem illeti meg, étkezése ingyenes. Követeli, hogy a tanítás szervezését és egyéb velejáróját továbbra is az iskolaigazgató, a tanfelügyelő végezze s a tantárgyak oktatását a járási hivatal írja elő és ne terheljék túl iskolaórákkal a tanulókat. Nem teljesíthető egyes községi tagok óhaja, hogy naponta 8-10 órát töltsön a diák az iskolában. A későbbi tudósításokból arra derül fény, hogy az izraelita iskola heti óraszám 48 óra! A zsidóiskola tantárgyai: olvasás, írás, számolás, vallás, magyar és német nyelv, héber nyelvtan, természet, földrajz. A tanítás 1859-ben már német és magyar nyelven folyik. Az iskolaépület és a taneszközök jó állapotban vannak. A tanköteles diákok száma 1857-ben 31 (18 fiú és 13 lány), míg 1860-ban 26 (15 fiú és 11 lány) volt¹⁸. A jelentésekből látható, hogy az iskola tanítói és Philipp Bergel tanfelügyelő lelkiismeretesen és nagyon tevékenyen végzik munkájukat. Hozzáteszük, hogy 1860-ban Ómoravicán az izraeliták házainak száma 31.

Idézzük fel néhány mondat erejéig az ún. vásárnapi ismételőiskolát, amelyet voltaképpen a tanoncok látogattak. A zombori kerületi hatóság 1854-ben rendeli el a vásárnapi iskolák megindítását azzal, hogy előbb a körülményeket kell kipróbálni¹⁹. Az ómoravicai előljáróság még abban az évben engedélyt kér a vásárnapi ismételőiskola szabályának kidolgozására és intézkedni az oktatás megszervezéséről²⁰. Megbíznak két csizmadiamestert, hogy a szükséges szakmai ismeretekkel lássa el, illetve az alapismeretekre tanítsa meg a gyengébb tanulókat. Az oktatás tehát csupán az olvasásra, az írásra és részben a számtanra korlátozódik, figyelmen kívül hagyva az írásbeli dolgozatokat, a számvitel, az adóslevelek ismereteit. A községi előljáróság indítványozza továbbá, hogy a tanoncokat csakis képzett személyek oktathatják. A tanoncok tanítását ki kell terjeszteni „a foglal-

mazvány tudományára, némi technológiára és a legszükségesebb természetrajzi ismeretekre.” A szabadkai járási hivatal néhány észrevétellel elfogadja a községi indítványt. Erre az ómoravicai előljáróság indítványát azzal egészíti ki, hogy az iskola két tanítója (Arady Ferenc és Inotai János) vizsgázott tanítók és a „csizmadiamester” megnevezés azért szerepel a korábbi tudósításban, mert a két tanító azelőtt kézműves volt. Miután Szűcs József káplán nem szakíthat időt az iskolai munkára, a tanoncok hitoktatását szintén a két tanítóra bízzák.

Milyen művelődési élet folyt és milyen szórakozási lehetőségek adódtak Ómoravicán a Bach-korszakban? Hogy a helység lakossága ellenszenvvel viseltetik Béccsel szemben, a császárváros hazafias költészete iránt, kitűnik az alábbiakból. 1854-ben a zombori kerületi hatóság továbbítja a szabadkai járási hivatalnak Ferenc József császár és Erzsébet császárné tiszteletére kiadott „Tavaszi Album” című munka ismeretét. Az albumban osztrák költők hazafias versekkel dicsőítik a császárt és császárnét. (A művet Heliodor Truska állította össze, adta ki). Az ómoravicai községi előljáróság jelenti, hogy a felsőbb hatóságok felszólítására a helységben senki sem jelentkezett a könyv előfizetésére! Másrészt több tudósításból arról értesülünk, hogy Ómoravicán ekkortájt nincs kölcsönkönyvtár, olvasóegylet és „egyéb hasonló irodalmi vállalkozás”²¹. Azonban tudjuk, hogy 1857 októberében Herczeg Ferenc református lelkész a „néptanítás céljából” könyvtár felállítását indítványozza, ám óhaja – valószínűleg politikai okokból kifolyólag – nem valósulhatott meg.²² Az Ormos-féle helységnévtárban azt olvashatjuk, hogy nincs költő a helységben, ám a lakosság fogékony a költészetre. Ez főként a lakodalmak és egyéb ünnepségek alkalmával tűnik ki. „Az éneklés a lakosságnak nagyon kellemes kedvtelése. Valahány dal... szomorú hangvétellű” – állapítja meg a helységnévtár. Ezenkívül jól szórakoznak a falubeliek a búcsúkon, bálakon s a májusfa állítása alkalmával. A bálakat éjjel 12 óráig engedélyezik. A helységben csak egy biliárdasztal található, amelyet 1854-ben Vojnits Dávid és társai hozattak át Pacséról az ómoravicai kocsmába (a rozoga állapotban levő biliárd 1836-ban került a

pacséri uradalomra).²³ Nem sokkal később a lakosság megismerkedett a fényképpel. Adatunk van arról, hogy 1860-ban az Ómoravicán és Pacséron tartózkodó Michael Kahnlein német származású fényképészt igazolvány ügyében keresi a szabadkai járási hivatal.²⁴

A helység egészségügyi viszonyaira bőséges levéltári adatok állnak rendelkezésünkre. Dr. Josef Schröder, 46 éves orvost 1854. március 11-én nevezi ki a bajai biztosság Ómoravicára (ahol lakást biztosítanak részére) és Pacsérra.²⁵ Az orvos nem sokkal utána arra kéri a járási hivatalt, hogy szigorúbb intézkedéseket alkalmazzon az oltások terén, ugyanis sokan nem jelennek meg. Dr. Schröder általában részletesen tudósít a lakosság egészségügyéről.

1854 szeptemberében leggyakoribb az altesti, az emésztési, a tüdő- és bőrbetegség. A „hasmenéses betegség” főleg a gyerekeknél okozott halált. A két helységben szeptember folyamán meghalt összesen 22 személy (4 férfi, 6 nő és 12 gyerek). Többen aszkóiban, hasmenésben és végelgyengülésben hunytak el. Ómoravicán nincs diplomával rendelkező bábaasszony, s a „paraszt bábák” nem küldik orvoshoz a terhes nőket. Ezenkívül a borbélyok sikertelen érvágásaival lényegesen növekszik a tragikus esetek száma. 1855 augusztusától immár dr. Wilhelm Dembitz községi orvos kimerítő egészségügyi jelentéseit követhetjük nyomon.²⁶ Az év augusztusában Ómoravicán meghalt 25, Pacséron 16 személy. E hónapban a község egyik szállásán jelentkezik a kolera s a halottak száma megnövekszik. Az orvos véleménye szerint a kolerát a „megfázás és a túlzott gyümölcsfogyasztás” idézi elő, de a test dörzsölésével segíteni lehet a bajon. Az 1855. szeptember 12-i jelentésből arról értesülünk, hogy az 5181 lelket számláló Ómoravicán eddig összesen 38 személy betegedett meg kolerában és 14 halt meg. A 4504 lakost számláló Pacséron 12 beteg közül meghalt nyolc személy.

A későbbi jelentésekből többek között az alábbiakat tudjuk meg: a lakosság éjt nappallá téve dolgozik, ami közrejátszik egyes betegségek, sőt az elhalálozás növekedésében; tovább terjed a kolerajárvány és az orvos most a megfázásban, a mértéken felüli ital- és ételfogyasztásban, illetve a lakás tisztán

tartása és a szellőztetés hiányában látja a baj okát. A kerületi hatóság körirata a kolerajárvány jéggel való gyógyításának előnyére, hasznosságára hívja fel a figyelmet. Elrendeli a jégvermek építését, a környék fásítását. Magas a gyermekhalandóság két éves korig, mert a szülők nem hívják az orvost. Közben nagy vihar támad a bábaasszonyok kérdése körül. Az ómoravicai lakosság nehezen fogadja be a képesített bábákat. Egy 1852. évi rendelet határozottan megtiltja a képzetlen bábák alkalmazását, de a falu előljárósága ehhez a későbbiek során sem tartja magát. A két idősebb bábaasszony azonban mind nehezebben végzi munkáját, mert a község nagy és évente kb. 230 szülésnél kell helytállni. Csak dicsérni lehet munkájukat, mert a szegényebb néprétegnél ingyen végzik szolgálatukat. A kuruzslókat szigorúan számon tartják és büntetik őket. A halottképek jól végzik feladatukat... Érdekes eseményről tudósít az 1857. november 24-i hatósági jegyzőkönyv az Ómoravicán és Pacséron létesítendő kórházról és a községi orvosi lakás biztosításáról.²⁷ Miután a kórház építési helyét nem könnyű meghatározni, a

Református templom

községek úgy döntenek, hogy a kórház céljaira bérbe veszik Tratnyáki János (aki Borsodpusztán lakik) moravicai lakos házát 1858. április 24-től. Az ómoravicai előljáróság egy későbbi (1859. július 16.) tudósításából kiderül,

hogy az orvosnak még mindig nincs megfelelő különálló lakása, illetve rendelője.

Dr. Dembitz 1858. január 3-i jelentése előbb összefoglalja az 1857. év egészségügyi vonatkozásait.²⁸ Kiemeli a gyulladós megbetegedések gyakoriságát és figyelmeztet az állatok lépbajának, valamint a rühnek a terjedésére. Ómoravicának egy állatorvosa és három képesített bábaasszonya van. 1857-ben a faluban házasságot kötött 43 pár, született 310 és meghalt 204 személy. A községi orvosnak engedélyezik, hogy házi gyógyszerteráriumot nyisson. Nagy gondot fordítanak a köztisztaságra, szigorúan megvizsgálják a kereskedők áruát (a pacséri fazékkereskedők áruinak máza káros a szervezetre), a kocsmákat, de nehézségbe ütközik pl. a felcserek ellenőrzése. Az orvos elkeseredetten jegyzi meg, hogy a földműves lakosság egyre ritkábban jelentkezik orvosi kezelésre. Az intézkedések ellenére terjed a tifusz, a rüh, a váltóláz, a vérhas, a szifilisz, a sarlah, a „köleshimlő” és a különböző bélbetegségek. A községi orvos hozzáfűzi, hogy amióta a „Krisztushívők” szektája tevő-kenyedik, érezhetően növekszik a lelkibetegek száma is. Az Ormos-féle helységnévtár „Az ember” cím alatt az ómoravicai lakosság betegségei közül elsőként a váltólázt említi. A lakosság átlagos életkora 52 év és csak rendkívüli esetekben éri meg a 98. évet. A helységnévtár ezenkívül áttekintést ad az 1854 és 1858 közötti évek katolikus, református és az izraelita lakosság újszülötteinek, valamint a házasságkötés és az elhalálozás száma-adatairól. Az említett években Ómoravicán 761 fiú és 751 leány született; házasságot kötött 332 pár; elhunyt összesen 526 férfi és 547 nő. A helységnévtár vallási összetételének adataival részben ellentmond egy 1861. január 22-ből származó kimutatás, amely az 5323 lelket számláló Ómoravicán ilyen összetételben és számban sorolja fel a lakosságot: katolikus 713, rutén evangélikus 3, helvét evangélikus 4398, izraelita 209 lélek.²⁹ Vagyis a fentiekből kitűnik, hogy a protestánsok száma 4401. Különben e kimutatás 534 német és 4789 magyar lakosról tudósít. A szabadkai levéltár iratai is tartalmaznak ómoravicai vallási vonatkozású adatokat. A főszolgabírói

hivatal 1857 februárjában jelenti, hogy a falu református előjárósága meg szeretne bizonyosodni a katolikus családok számáról, vagyoni állapotáról, a református felekezethez való számbeli viszonyáról. Fratics Lőrinc katolikus helyettes lelkész 1857 júliusában panaszt tesz, amiért a vegyes házasságban élő házaspárok némelyike önkényesen cselekszik az utód vallásának megválasztásakor. Erre Herczeg Ferenc református pap folyamodványában kiegészíti Fratics lelkész észrevételeit, nevezetesen az 1790/91. évi törvény értelmezését. Ugyanis a 26. törvényeikk kimondja: a vegyes házasságokban, ha az apa katolikus, gyermekei apjuk vallását követik. Ha viszont az apa református, akkor csak a fiú veszi át apja vallását, a leány anyja vallásában nevelkedik.³⁰ Herczeg Ferenc lelkész 1857 szeptemberében elpanaszolja, hogy fizetését, illetve természetbeni járandóságát az ómoravicai lakosság egy része sokallja. Erre a lelkész felsorolja juttatásait: fizetése 100 forint; járandósága 38 veka gabona és árpa, bizonyos mennyiségű hús, főzelékféle, vaj, méz, tejtermék, tűzifa... Védekezésül a lelkész felhossa, amikor a lakosság 1785-ben megtelepedett az ómoravicai pusztán, a 600 lélek szabadon szabta meg a lelkész járandóságát. És 72 évvel később, 1857-ben, amikor a lakosság száma már 4500-ra emelkedett, a juttatás mégsem növekedett.

Sokkal több adattal rendelkezünk a protestáns vallási szektárról, a nazarénusokról, vagyis a „Krisztushívőkről”. A szekta meggátlására irányuló hatósági intézkedések kevés eredménnyel járnak. Számuk egyre növekszik és a szigorú tilalom ellenére összejöveteleiket éjjel tartották Molnár Sándornál és Ifjú Józsefnél.

A Bach-korszak igyekezett nagy figyelmet fordítani a lakosság közbiztonságára, ám a különböző kihágások elé nem tudott gátat emelni. Egyúttal folyvást nőtt a lakosság ellenállása az önkényuralommal szemben s a biztonsági intézkedéseket ilyen irányban is kiterjesztették. A vétséget, illetve a valamilyen szabálysértést elkövetőket gyakran sújtották pénzbírsággal. Ilyen módon is gyarapodott a szegényalap; az összegyűlt összeget az előjáróság kórházi költségekre, a tűzvész alkalmával keletkezett kárra stb. használta fel. A falu biztonságának fontos tá-

maszpontját képezték az éjjeliőrök, akiket lőfegyverrel láttak el. A lakosság is – főként a birtokos osztály – fegyverhasználati engedélyhez juthatott. Ómoravica valamennyi utcáját fegyveres járőrök vigyázták. 1859-ben mégis sok lopás, betörés stb. fordult elő; élelmiszert, szűrt, pálinkafőző üstöt, háziállatot stb. tulajdonítanak el. Ezenkívül gyújtogatást, ház aláasást stb. követtek el a gonosztevők. Czibere Péter, Nagy Bocskoros Mihály és Deutsch Mór rettegésben tartották a környéket.³¹ A községi előjáróság igyekszik helyreállítani a megingott közbiztonságot. 1859 novemberében az előjáróság megküldi a főszolgabírói hivatalnak annak az 59 ómoravicai lakosnak a névsorát, akiket kihágásért pénzbüntetéssel sújtottak. Sokukat becsületsértésért, jogtalan italmérésért, hazárdjátékért, a nazarénus hitvallás gyakorlásáért, a kutyá szabadon tartásáért stb. büntettek meg.

A közbiztonság keretében beszélhetünk a tűzoltásról is. Pokorny Antal császári és királyi tűzoltógépész egyik 1851. évi levelében figyelmezteti Szabadkát a tűzvész egyre fokozódó borzalmaira. Ezért külföldi mintára a falvakban is tűzoltótestületek létesítését javasolja és ajánlatot tesz azok felszerelésére. A zombori kerületi hatóság 1854 júniusában kimutatást kér a főszolgabírói hivatal közsegeinek tűzoltó felszereléséről, az intézkedésekről, valamint a tűzvizsgálati jegyzőkönyvekről. A válaszból látható, hogy Ómoravicán (és Pacséron is) a tűzoltó eszközök magán- és községi tulajdonban vannak. Magántulajdonban tömlővel ellátott négykerekű tűzifecskendő, míg a község birtokában ezenkívül néhány tűzoltószerszám is megtalálható: egy nagyobb és egy kisebb tűzoltólétrá, két kisebb tűzicsáklya, hat vizesvödör és két db négykerekű lajt. Az ómoravicai községi előjáróság nevében Györe József 1854 októberében teljesebb képet fest a falu tűzoltási felkészültségéről.³² Gazdagodott időközben felszerelése is: a tűzicsáklyák összege huszonegyre, a tűzoltólétrák száma huszonnyolcra emelkedik. A tűzvizsgálatok végzésére négy tűzbiztost (Halasy Pál, Nagy Ferenc, Kiss János, Szöszy Ferenc) és nyolc bizalmit állít a szabadkai járási hivatal. Ómoravicán a tűzbiztosok összesen 785 háztartást ellenőriznek évente négyszer. A

tűzoltófecskendő és a lajtrok befogására állandóan rendelkezésre áll hat felszerszámozott és négy felszerszámozatlan ló. Az éjjeliőrökön kívül éjjel-nappal a tűzország is őrökdi a faluban (összesen 28 ember). A tűzoltófecskendőt Szabó József és Somogyi Mihály vezetésével tizenkét ember kezeli. Egy-egy lajtot négy emberre bíznak. A tűzvizsgálati jegyzőkönyv tanúsága szerint Ómoravicán közel húsz szabálytalanul épített kémény van. Az ellenőrző bizottság minden háztulajdonosnak kötelezővé teszi a kéménysisak használatát, vizeshordó és vödör beszerzését, hamugödör elkészítését. Az 1858 júniusában készült jegyzőkönyvből arról értesülünk, hogy Ómoravicán nincs tűzveszélyes kémény és a kutak is jól védettek; a községi tűzoltó eszközök készenléti állapotban vannak és hibátlanul működnek.

Összegezként elmondjuk, hogy a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság cs. kir. helytartósághoz tartozó Ómoravica gazdasági feltétele nem tette lehetővé, hogy a helység ipari, egészségügyi, művelődési stb. tekintetben megfelelő fejlettségi fokra jusson. A mezőgazdasági ágakat kezdetleges termelőeszközökkel végzik s a terméshozam legtöbbször alacsony. Azonban a nyugat-európai rossz termés és a háborús események miatt emelkedtek a gabonák. 1850-ben egy osztrák mérő búza ára 3 forint 10 krajcár, míg 1854-ben már 7 forintra szökött fel. A községben 1854-ben kezdtek meg a telekkönyvezést s így „a felszabadult jobbágy telekkönyvileg is tulajdonosa lett a földnek”.³³ Nemcsak a föld értéke, de a jószág ára is emelkedett. A rövid gazdasági fellendülést ismét hanyatlás követte. 1857-ben megsemmisül a kukorica, a búza ára hét forintról három és fél forintra esett. A gabonafélék alacsony ára miatt nőtt az inség. Elszaporodnak a rablótámadások. Az útonálló a piacra és vásárra igyekvőket megfosztják értékesebb áruiktól, kiássák a házak falát stb. és a verejtékkal megszerzett ingóságot eltulajdonítják. A lakosságot sokáig különböző járványos és egyéb betegségek tizedelték. Másrészt a hatóság közmunkával kapcsolatos intézkedései keserítették az ómoravicaikat. A helytartóság merev, bürokratikus rendszere mind nagyobb elégedetlenséget váltott ki a lakosság körében. Hiszen e történeti korszakban a sok „papír” miatt nehézkes volt az ügyintézés, a tárgyalások a nyilvánosság

kizárásával folytak s a szegény sorsúak helyzetének és életkörülményeinek javítása terén is súlyos mulasztások történtek. Tagadhatatlan azonban, hogy a Bach abszolutizmusban több olyan intézkedés és társadalmi megnyilvánulás volt, amely Ómoravica lendülete-sebb gazdasági és kulturális fejlődését segítette elő.

(Palics, 1996. jún. 23.)

* A szerző (1937–1998) hagyatékából

Jegyzetek

- ¹³ Nagy idők sodrában. A sztáramoravica református keresztyén egyház és község története. 1786–1936. Összeállította: Dévay Lajos, esperes-lelkész. Gyarmati Sándor, egyházm. tanácsbíró. 37. (A továbbiakban: Dévay-Gyarmati)
- ¹⁴ Dévay-Gyarmati. 37.
- ¹⁵ SzTL, 4250/Bezirksamt 1855.
- ¹⁶ SzTL, 5511/Bezirksamt 1855.
- ¹⁷ SzTL, 519/Bezirksamt 1857.
- ¹⁸ SzTL, 4599/Bezirksamt 1857; 1894/Bezirksamt 1860.
- ¹⁹ SzTL, 281/Bezirksamt 1854.
- ²⁰ SzTL, uo.
- ²¹ SzTL, 2743/Bezirksamt 1854.

²² Dévay-Gyarmati. 108.

²³ SzTL, 1513/Bezirksamt 1857.

²⁴ SzTL, 1742/Bezirksamt 1860.

²⁵ SzTL, 201/Bezirksamt 1854.

²⁶ SzTL, 2772/Bezirksamt 1855.

²⁷ SzTL, 3885/Bezirksamt 1859.

Szent István-szobor Palánkán

Dr. HORVÁTH-MILITICSI Szabolcs

Újlakkal szemben, a Duna bácskai oldalán terül el Palánka, az egykori Újlakpest. A városban most is élnek magyarok, akik emlékeztükben őrzik a régi Palánka emlékét.

Úgy tűnik, már csak egy fényképpel idézhető fel Szent István király szobra, amely Palánka központjának satakertjét díszítette. Alkotója Kallós Ede (1866–1950) szobrászművész volt, aki Teles Edével (1872–1948) a budapesti Vörösmarty-szobrot is készítette. Borovszky Samu (1860–1912) a Szent István-szobrot Palánka egyik nevezetességeként említi (*Magyarország vármegyéi és városai*. 1909). A jobb kezében országalmát, bal kezében kardot tartó Szent István szobor az első világháború után tűnt el. Az 1932-ből való képeken az „Isten velem, ki ellenem!” feliratú talapzata még állt. Ma már nincs meg. A park nagyobb része pedig a Merkur gyár udvara lett.

A szobor emléke a palánkai magyarok köztudatából szinte teljesen kiveszett. Sokan kétségbe vonták, hogy egyáltalán létezett. A véletlenül előkerült fénykép azonban kizár minden kételyt, sőt egy idős asszony három évvel ezelőtt a palánkai régi temető szélén felismerni vélte a félig földbe süllyedt, megcsonkított Szent István-szobrot. Ennek nyomán, 1998. augusztus 14-én az újvidéki 6-os számú Hunyadi János Cserkészcsapat tagjai megkísérelték átfésülni a sűrű bozóttal benőtt helyszínt. A délvidéki magyarok talán egyetlen köztéri Szent István-szobrának maradványai azonban a hosszas keresés után sem kerültek elő.

A városban más képzőművészeti alkotásoknak is nyoma veszett. Ezek közé tartozik a turulmadaras emlékmű, a magyar

szenteket ábrázoló oltárszobrok és a polgári iskola alapítójának, Mezey Károlynak a mellszobra. Emlék csupán a lerombolt Árpád-házi Szent Erzsébet-templom a Szent István-kápolnával együtt és a felszántott újpalánkai temető is.

Adalékok a nagybecskereki református templom történetéhez

PRÉC István

Zrenjanin (korábban Nagybecskerek, Becskerek, Petrovgrad), a Bega-parti város (korábban Torontál) Vajdaság egyik legnagyobb kiterjedésű községi központja, területe 1311 m² kilométer. Fejlődését a folyton változó lakosainak összetétele is meghatározta, valamint az a körülmény, hogy a határörvidék körzetébe tartozott. Emiatt a törökök idejében állandó nyugtalanságban élt a város és a környező falvak lakossága. Erre az időre esik a református egyház története is. Egyes elbeszélések szerint abban az időben Szegedi Kiss István volt az, aki Nagybecskereken megalapította a református egyházat, amelyet vele együtt elsőpört a török.

Amikor sikerült kiűzni a törököket, az egyház élete újból virágozni kezdett. 1845. augusztus 31-én Szathmáry Sámuel házában Hollossy Mihály, Varga Ferencz, Menczer Lipót, Benedek József, Ecsedy János, Szakadály Mihály, Keppich Bernhád, Dózsa Márton és Izsó Márton református hívek megalapították a református egyházat, s mint az erről szóló jegyzőkönyv is tartalmazta „nemelyektől érzékeny öröm könyvektől is pecsételtett...” Főgondnoknak Szathmáry Sámuel, gondnoknak Hollossy Mihályt nevezték ki. Összeírták hitsorstársaikat Nagybecskereken 80 családot 212, Törökbecsén (Novi Bečej) kilenc családot 25 lélekkel. Még ebben az évben kérvényt adtak be Torontál megye törvényhatóságának, s ügyeik megvizsgálását, az 1791. évi törvény értelmében elismertetésüket kérik. Az 1846. január 17-én tartott megyei gyűlésen bizottságot neveztek ki, jelentése alapján Torontál megye közgyűlésén 1846. március 5-én kimondták, hogy „Hiveinknek anyae gyház alkotó képességük van s hogy ez egyház felállítása szükséges”. A jegyzőkönyvben leszögezik, hogy „Nagy-Becskereken és környékén megtelepült reformátusokat továbbra is lelkész és oktatás nélkül hagyni a közállomány érdekében sem lehet, melynél fogva imaház és paplak építhető”. Aláírás: „Boddai Gyertyánffy János megyei alispán, Stojanovich Mihály megyei főügyész, Bárány Ágoston t. bíró, Szathmáry Sámuel t. bíró, Hollósy

Mihály t. bíró, a királyi kincstári uradalom részéről Csörgető Antal, Dániel Kristóf főbíró, Matanovich Lajos esküdt, Virnyi József aljegyző.” Indítvány folytán a kincstári föld és belső telek adományozására tett fölterjesztés is jóváhagyással érkezett vissza, s a megye 1848. február 5-én a templom, a paplak és a temető kijelölésével még 32 hold földterületet is adományozott az egyháznak. A hívek adakozásával rövid időn belül 1573 forint és 38 krajcár, vagyis 3943 váltóforintra emelkedett a vagyon értéke. Ezek azonban csak papíron maradt adatok, mert miután a kormányzás idegen kézre került, a kapott föld mások birtokát képezte, a hívek egy része pedig elköltözött, sokan közülük később soha nem tértek vissza, a lelkészszel, Ecsedy János tisztelettel együtt, aki 1852-ben Gyulaváriban halt meg.

1863 elején Vécsey István és Menczer Mihály közreműködésének köszönhetően, valamint Ambruzs Gergely, Ambruzs József és Mihály, Csath Mihály, Dékány Lajos, Menczer Mihály, Vécsey István egyháztagokból álló közgyűlés újra megalakította a gyülekezetet, s lelkész-tanítóról is gondoskodtak. 1863 december elején Balogh István lelkész-tanítót fogadta meg mindaddig, amíg 1863. március 25-én nem alakult meg az első presbitérium,

melynek tagjai voltak: Vécsey István egyházi főgondnok, Menczer Mihály jegyző, Guttman Armin gondnok, ifjú Dózsa Márton egyházfi. Azon fáradoztak valamennyien, hogy a jelenlegi templom felépüljön, amit a nagybecskereki reformátusok évek óta igencsak reménykedve vártak. A Bega folyó partján épült templom azóta is díszes a városnak.

Zaboreczky Ferenc tervezte a templomot, Zolnay Béla volt a templomtervezet egyházmegyei felülvizsgálója, Vaskovich Antal pedig az építő. A templomunk 1890 szeptember végén készült el. A belső munkálatok még a tél folyamán befejeződtek, ezt követően az egyház közgyűlésén 1891. február 1-én az építész beszámolt a költségekről. „Az építkezés 30,000 forintba került amelyből a téglára csak 17,508 forintot költöttünk.”

A templom felavatásáról 1891. augusztus 29-én az akkori napilap, a *Torontál*, így írt: „Ma az esti vonattal érkezett meg Szász Károly budapesti püspök, Szabó János esperes és még 40 pap s 20 gondnok kíséretében Nagybecskerekre ahol is a vasútállomáson Torontálmegye több tisztviselői, élükön Rónay Jenő királyi tanácsos alispánnal, Krsztics polgármesterrel jelentek meg s üdvözölni a megérkező püspököt, ki ezután kocsira ülve a polgármester jobbán hajtatott be az elispán által rendelkezésére bocsátott díszfogaton az új templom elé, hol az egyház tagjai s presbiterei várták élükön Vécsey István főgondnokkal. Tulajdonképeni ünnepély az másnap, vasárnap reggel fél tízkor kezdődött a zárkó elhelyezésével légmentesen befalaztatott s az utolsó kő elhelyeztetett Szász Károly püspök kalapácsütésével „az atyának, fiúnak és szentlélek Istennek nevében” azon márványlap alá, melyen felirat ez áll „I. Ferencz József ap. király, a magyar nemzet, külföldi hitro-konainak és saját híveinek buzgósa-gából épült Szalay J. lelkész-sége alatt. Aldjad én lelkem az Urat! Eljen a király!”. Ezzel Vécsey főgondnok a templomajtot kinyitotta, és a püspök vezetése alatt bevonultak az ájtatos hívek.

A felavatás után többen üdvözölték a püspököt. Az evangélikus egyház részéről, Jeszenszky lelkész vezetése alatt, Páncs Pánics görögkeleti főesperes. „Délután fél háromkor kezdődött a Marcion vendéglős által a casino nagy termében feltálat díszbéd...”

A templom tornyába csak 1905-ben került föl a harang, amelyet Hovotny Antal temesvári harangöntő készített el.

Egy tanácskozás margójára

KUNKIN Zsuzsanna

Honismereti szemlénk szerkesztőségének néhány tagja (Ricz Péter főszerkesztő, Kunkin Zsuzsanna és Papp Árpád szerkesztőségi tagok) 1998. november 27-én részt vettek a vajdasági magyar könyvtárosok szakmai tanácskozásán, melyet a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ szervezett. A zentai Városi Könyvtárban tartott beszélgetés apropójaként közöljük az alábbi analízist:

Közérdeklődésre számot tartó folyóiratunk indulásakor, 1995. májusában a szerkesztőség olyan álláspontra helyezkedett, hogy a *Bácsország* nem csak Bácskával foglalkozik. Nevét nem kell a szó szoros értelmében felfogni, hiszen ahogyan a lap alcíme, is jelzi, a *Bácsország* vajdasági honismereti szemle. Szekeres László, az induló *Bácsország* felelős szerkesztője beköszöntőjében a következőket közli az olvasókkal: „A *Bácsország* elnevezés nem jelenti azt, hogy írásainkkal nem foglalkozunk Vajdaság más területeivel, Bánáttal és Szerémséggel. Lapunk oldalán minden nagyobb és kisebb régió megtalálja magát; olyan témák is sorra kerülnek, amelyek az itt együtt élő népek évszázados küzdelmeit, egymásra utaltságukat és közös eredményeiket érzékelteik.”

A szerkesztőség igyekezett ehhez a koncepcióhoz tartani magát. Úgy véljük, ez sikerült is. Voltak azonban olyan visszajelzések az olvasók részéről, amelyek arról szóltak, hogy a *Bácsország*ban kevés a bánáti anyag. Ezek a hozzászólások arra késztettek bennünket, hogy felmérést készítsünk arról, valóban helytállóak-e a kritikák. Elemzésünk eredményeként álljon itt egy kis statisztika: Az 1995. május 4-én induló próbaszámmal együtt az első évfolyamban nyolc számot jelentettünk meg, ezekben 14 írás szól Bánátról. Ha még ide sorolnánk azokat a munkákat, amelyek Vajdasággal foglalkoznak rövidebben érintve, de mégis taglalva és foglalkozva Bánáttal is, akkor jóval több írásról beszélhetünk. A II. évfolyam nyolc bánáti cikket hoz, a III.

évfolyam öt cikket, a IV. évfolyam tíz cikket.

Úgy gondoljuk, hogy a mutatók némileg rácsafolnak a bennünket ért bírálatokra, azonban ez nem jelenti azt, hogy lapunk szerkesztősége nem szeretne több bánáti cikket közölni. Ellenkezőleg! Ezen írásunkat akár felhívásnak is tekinthetné az olvasó, mely szerint kérjük a Bánáttal foglalkozó honismereti kutatókat, írjanak környezetükről, mert a *Bácsország* többszörösen igényli a Bánáttal foglalkozó munkákat. Természetesen olyan írásokra

gonndolunk, amelyeknek tudományos alapjuk van és megfelelnek a népszerű tudományos cikkeknek fémjelző elvárásoknak.

Ezúttal felkérjük a bánáti terjesztőket, találjanak módot arra, hogy a Szabadkán megjelenő *Bácsország* minél nagyobb számban eljuthasson a bánáti olvasókhoz. Ezt a problémát a tavaly Zentán megtartott magyar könyvtárosok nemzetközi tanácskozásán a lapbemutatókon is felvetettük és továbbra is azon leszünk, hogy a kérdést minél előbb megoldjuk.

A Bácsország vitaestje

A Népkör MMK Kosztolányi terme 1998. december 17-én a *Bácsország* honismereti szemle vitaestjének volt a színhelye.

A jelenlevők először megemlékeztek a folyóirat elhunyt alapítójáról, Szekeres Lászlóról és az ugyancsak elhunyt szerkesztőségi tagról, Magyar Lászlóról. Ezután elhangzott, hogy a honismereti szemle kezdetben a *Szabad Hét Nap* mellékleteként látott napvilágot, s 1998-ban önállósult. Tavaly négy alkalommal került az olvasó asztalára, de 1999-től ismét havonta jelenik meg. Ennek kapcsán a folyóirat múltjáról, jelenéről, legfőképpen pedig jövőjéről cseréltek véleményt a jelenlevők. Több nemzedék tagjai (középiskolások, egyetemisták, értelmiségiek) képviseltették magukat ezen az esten, ami a *Bácsország* népszerűségét és jelentőségét bizonyította.

A szerkesztőség tagjai rámutattak az alapvető célkitűzéseikre és a lap struktúrájában tervezett változtatások fontosságára, tekintettel arra, hogy ezután ismét havonta jelenik meg. A szerkesztéspolitikát dinamikusabbá, a lapot olvasmányosabbá, közérthetőbbé, szeretnék tenni. Mivel a *Bácsország* több nemzedékhez szól, fontos az olvasókkal való állandó és közvetlen kapcsolat, az olvasókat érdeklő témák feldolgozásakor pedig, kötődjenek azok akár a hagyományápoláshoz, vagy történelmi eseményekhez csakis a megalapozott, tudományos tényeken alapuló írások jelenhetnek meg.

Siflis Zoltán, a szabadkai önkormányzat művelődésügyi tanácsosa kifejtette, hogy az önkormányzat szívügyének tekinti a *Bácsországot*, amely a jövőben is számíthat a támogatásra. Egy ilyen jellegű honismereti lap létjogosultsága nem kérdéses, hiszen nem lehetünk közömbösek a múltunk iránt, amiből a jövőnk táplálkozik.

Hibaigazítás

- A *Bácsország* 1998/4-es téli számában sajnálatos módon a karácsonyi képeslapokról szóló ismertetésből kimaradt a társrendező, Raffai Judit neve. Ezúton is elnézését kérjük.
- A zentai Thurzó Lajos Művelődési Központ neve helyesen Thurzó Miklós Közművelődési Központ. Az érintettek és olvasóink elnézését kérjük.

A bajmoki ledöntött emlékművekről

KOLLÁR Károly

Ezeket a képeket nézve egy anekdota jut az ember eszébe. Turisták nézelődnek Rómában. Amint átmennek az egyik hídon, az idegenvezető felhívja a figyelmüket a hidra, mely szerint ez a Mussolini-híd. Valaki a csoportból rákérdez, hogyan lehetséges egy hidat megőrizni a hírhedt fasiszta diktátor nevével? Az idegenvezető így felelt:

– Nézzék, ha Rómában mindent leromboltak volna, ami egy diktátor nevéhez fűződik, ma nem lenne mit látni. Ez az igazság! Az emlékművek bizonyos kulturális megnyilvánulást képeznek, valaminek a „szimbólumai”, miért kell őket lerombolni?

A 2-5-ös számú képek a volt bajmoki „Szabadság-szobor az országzászlóval”. Visszaemlékezésem szerint 1942. augusztus 20-án szentelték fel. Az emlékmű a templommal szemközt parkban állt. A helyén most egy másik szobor, *A láng* található, Ana Bešlić szobrászno alkotása. A szabadság emlékművet 1945 tavaszán döntötték le. Először, egy vasárnap délelőtt a bajmoki magyarság színe-javából kivezényeltek egy csoportot, akiknek kalapáccsokkal kellett leverniük a feliratokat, a címert és a koronát. Könnyezve tették ezt az emberek, hiszen tudták, ezzel magyarságukat gyalázzák meg (igaz, karhatalommal). Az emlékmű annyira tömör

volt, hogy csak robbantással lehetett volna megsemmisíteni. Erre azonban, a környező házak veszélyeztetettsége miatt nem került sor. Így meggyalázva ott állt évekig, majd gödröt ástak mögötte és traktorral beledöntötték. Valójában alapja lett a jelenlegi szobornak.

A 3-4-es számú képek a Rátán épített országzászlós, turulmadaras *Felszabadulási emlékmű* a székelykapuval. Ennek két oldalán egy-egy hatalmas bronztalat helyeztek el, amelyekben jeles napokon láng égett. Építői az 1942-ben Bukovinából odatelepített székelyek, más nevükön csángók (csángások) voltak. A kaput Székelyföld szimbólumaként, jellegzetes „őshazai” motívumokkal díszítették. A Barcs és környékére internált szerb, Crna Gora-i és bunyevác, ún. dobrovoljac családok házaiban helyezték el őket. 1944 őszén, a front közeledtével a bukovinaiak elmenekültek. A hazatért internált családok és a helyi lakosság egy része az emlékművet ledöntötték. Bronz részeinek sorsa ismeretlen.

Az 1-es számú kép a *Kaponyai emlékmű*. Az 1849. március 5-i győzedelmes csata 50. évfordulója emlékére állították a szabadka-bajmoki út déli oldalán, a Mišićevo melletti Krivaja patak völgyének keleti partján. 1919 után az új hatalom ledöntötte, majd 1942-ben visszaállították. Az akkor még poros földút el-

lenére Bajmokról és Szabadkáról is több százan vettek részt a felszentelésén. A front elvonulása után, 1944 végén, a feliratos felső részt újra ledöntötték. Alapzata máig megmaradt a dombon lévő tanyától mintegy 50-60 méterre, közvetlenül a nemrég kiszélesített műút szélén. A hagyomány szerint az emlékműtől 23000 méternyire délre található „akác-fás tanyánál” vannak eltemetve a csata halottai. Ez azonban semmivel sem igazolható!

Az említett emlékműveket egyházi pompával szentelték fel. A bajmoki templom akkori esperes-plébánosa, Hegedűs Lénárd (meghalt 1944 februárjában) és segédlelkészének részvételével.

Megszívlelendő lenne, ha az itt élő nemzetek elfogadnák és megpróbálnák tiszteletben tartani egymás értékeit. Talán akkor többé nem kerül(het)ne sor mások emlékműveinek lerombolására.

Felhívás

Újraéledt a *Bácsország* c. folyóirat szerkesztősége az új városháza hetedik emeletén (Lazar Nešić tér 1). Ügyfélfogadás mindennap (hétfőtől péntekig) 9-től 11 óráig, vagy az 555-333-as telefonszám 282-es mellékén.

Levélcím:

Bácsország

24000 Szabadka

Lazar Nešić tér 1/VII. 85.

Várjuk az olvasók megjegyzéseit, észrevételeit valamint az új munkatársak jelentkezését.

BÁCSORSZÁG

Vajdasági honismereti szemle • 1999/1-2 • JANUÁR-FEBRUÁR • Megjelenik havonta
 • Alapította: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 • Új alapító: Népkör Magyar Művelődési Központ, 24000 Szabadka, Žarko Zrenjanin u. 11. • Felelős kiadó: Grafoprodukt Kft., 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özveggy Károly • Szerkesztőbizottság tagjai: Kunkin Zsuzsanna, Lalia Gábor, Papp Árpád, Lippai Livia, Ricz Péter, Tolnai Ottó, Vékony László • Fő- és felelős szerkesztő: RICZ Péter • Lektor: Szabó József • A lapcím: Aczél Henrik (1876-1946) rajzának felhasználásával készült • Kéziratokat és képeket nem örzünk meg és nem adunk vissza. A szerkesztőség szükség esetén fenntartja az írások szellemét és tartalmát nem érintő rövidítések jogát • Levélcím: Bácsország, 24000 Szabadka, Lazar Nešić tér 1/VII. 85., tel.: 024/555-333, 282-es mellék, fax: 26-819 • Műszaki szerkesztés és számítógépes tördelés: SLOGAN, 24000 Szabadka, Dušan cár u. 4., tel./fax: 024/21-958 • Nyomda: Grafoprodukt, 24000 Szabadka, Tolsztoj u. 9., tel./fax: 024/555-032 • Igazgató: Özveggy Károly • A fedőlapon: Cserépy Árpád: HONVÉDTÁBOR (részlet)

E számunk megjelenését Szabadka önkormányzata támogatta.

